

**SÄÄMI
AARÂHŠODDÂDEM VUÁVÁM**

Almostittee:

Sämmilij / sämikielâlâš sosiaalpalvâlusâi ovdedemohtâdâhhaahâ

Ruttâdem: Sosiaal- já tiervâsvuodâministeriö, kielâlâš já kulttuurlâš ucceeblovoi sosiaal- já tiervâsvuodâpalvâlusâi ovdedem tiäddusyergi hahârutâdem, Aanaar kieldâ, Iänuduv kieldâ, Ucjuv kieldâ já Suádigil kieldâ.

Suomâkielâst jurgâlâm

Aanaarsämikielân Ilmari Mattus

Nuorttäsämikielân Merja Fofanoff

Tavesämikielân Pentti Pieski

Koveh: Aune Kuuva párnáimainâsnukkemääđhist kuvvim Martti Rikkonen

Tuáijim Ukkomedia Oy Avveel

Teddilem Oy Sevenprint Ltd Ruávinjargâ

SISKÁLDÂSLUVÂTTÂLLÂM SIJDO

OVDÂSAAHÂ	4
1. SÄMMILIIH SUOMÂST	5
2. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM ÁÁRVUH JÁ ULMEH	6
3. SÄMIKIELÂ AARÂHŠODDÂDMIST	7
3.1. Sämikielâ vuossâmužžân tâi nubben kielân	7
3.2. Sämikielâ kielâpiervâlkielân	8
3.3. Sämikielâ oppâm ohtsiih ulmeh	8
3.4. Argâpeeivi ovdâmeerhah kielâ oppâm oovdedmân	9
4. SÄÄMI KULTTUUR JÁ IDENTITEET	10
4.1. Säämi páárnâšvuotâ já šoddâdem	10
4.2. Sämmlilij kulttuuráárvui sirdem	10
4.2.1 Identiteet	11
4.2.2 Siärvuslâšvuotâ	12
4.2.3 Luánduohtâvuotâ	13
4.2.4 Ärbivuáváliih iäláttâsah já áigápuátu	13
4.2.5 Suhâpeelij koskâsâš täsiárvu já olmoošvuotâ	15

4.2.6	Ráávhu já soovâdvuotâ	15
4.2.7	Maanġâkulttuurlâšvuotâ	15
4.3.	Säämi muusik, tanssâ, mainâsârbivyehi, taaidâ já kirjâlâšvuotâ	16
5.	SOSIAALLÂŠVUOTÂ, SIERÂDEM, LIHÂDEM JÁ OPPÂM	17
5.1.	Oppâm, sierâdem já lihâdem	17
5.2.	Oovtâst toimâm já huolâttim	18
5.3.	Piäivâlâš tooimah, purâdem já šoddâmpirâs	18
6.	SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM VUÁVÂM, OLÂŠUTTEM, STIVRIM JÁ ÁRVUŠTÂLLÂM	19
6.1.	Aarâhšoddâdem tooimâ vuávâm	19
6.2.	Aarâhšoddâdem olâšuttem	20
6.3.	Aarâhšoddâdem stivrim	20
6.4.	Tooimâ árvuštállâm	21
6.5.	Torvâlâšvuodâvuávâm	21
6.6.	Sierânâs toorjâ aarâhšoddâdemist	22
6.7.	Ovdâmáttáttâs	22
7.	OVTÂSPARGO JÁ OVDÂSVÁSTÁDÂS	23
7.1.	Šoddâdemkeyimivuotâ vanhimijguin já suvváin	23
7.2.	Maanġâáámmátlâš ovtâspargo	23
7.3.	Kuávlulâš já raajijd rastaldittee ovtâspargo	23
8.	SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM OVDEDEM	24
8.1.	Aarâhšoddâdem pargojuávhu finnimvuotâ, škovlim já máttim	25
8.2.	Aarâhšoddâdem palvâlusâi maanġâhámâsâšvuotâ	25
Käldeeh		26
Lahtos 1.	Aarâhšoddâdem stivrejejee sopâmušah já laavah	27

Lahtos 2. OA párnáá vuoigâdvuodâi sopâmuš uánihávt	28
Lahtos 3. Sämikielâlâš aarâhšoddâdemohtâduvah Suomâst	29
Lahtos 4. Säämi aarâhšoddâdemvuávám rähtimân uásálistám ulmuuh	30

OVDÂSAAHÂ

Sämikuávlv kieldâin Iänuduvâst, Anarist, Suáđigilist já Ucjuvâst lii olášittum Sämitige iävtuttásâst sämmilij/sämikielâlâš sosiaalpalvâlusâi ovdedemohtâdâhhaahâ ááigán 1.9.2007-31.12.2009. Haahâ lii lamaš uási Tave-Suomâ sosiaalsyergi ovdedemohjelm. Kieldah pieijii joton haavâ ráhtimáin ovtâspargosopâmuš.

Sosiaal- já tiervâsvuodâministeriö lii ruttâdâm haavâ kielâlâš já kulttuurilâš ucceblovvoid sosiaal- já tiervâsvuodâpalvâlusâi ovdedem -tiäduttâsyergist. Aanaar kieldâ sosiaal- já tiervâsvuodâlâvdikodde lii västidâm haavâ haaldâšmist. Sämitigge, Tave-Suomâ sosiaalsyergi mättimkuávdâš já Sámisoster ry láá lamaš mieldi tooimâst.

Haahâ lii vuossâmuš sämikuávlv kieldâi já Sämitige oovtâst olášuttem haahâ, mast ovdeduvvoje sosiaal- já tiervâsvuodâpalvâlusah kieldâi palvâlempyevttâsohtâduvâin väldimáin vuotân äššigâšâi uásâlâšvuodâ. Haavâ ohtân ovdedemulmen lii lamaš sämmilij peivitiþšo ovdedem.

Säämi aarâšoddâdem ovdedempargo vuolgij joton haavâst hámmejum sämitiimi äššitobdeejesânij tooimâst. Ovdedempargoost lii västidâm Aanaar kieldâ peivitiþšo hovdâ. Säämi aarâšoddâdemvuávám ráhtimân vuáduui ovdedempargojuávkku, mii čokkânij merikooskâi. Saavâjodetteijen tooimâi Ucjuv kieldâ säämi aarâšoddâdem stivrejeijee. Aarâšoddâdemvargojuávhu ovdâsteijeeh puohâin kielâjuávhuin já sämikuávlv kieldâin uásálistii ovdedempargojuávhu tooimân.

Aarâšoddâdem ovdedemtoimâ pieijui joton vistig karttiimáin sämikuávlv aarâšoddâdemohtâduvâi tile já sahhiittâlmáin pargeid. Iänuduv, Aanaar já Ucjuv kieldâin uárnejii vanhimijehidijd, main savâstellii säämi aarâšoddâdem siskáldâslâš oovdedmist já sämmilâšvuodâ vuotânvöldimist aarâšoddâdemvuávámist. Sämikuávlv aarâšoddâdempargeeh uásálistii haavâ ääigi uárnájun viidâ ovdedem- já škovlimpiäiván. Sämikuávlv lii šoddâm haavâ ääigi säämi aarâšoddâdem pargei ovtâspargoviärmádâh, mii lii nanodâm pargei mättim já sämikulttuur vuotânvöldim pargoost sehe ovdedâm kieldâi já sämitige koskâsâš ovtâspargo.

Ovdedemhaavâst lii rahtum vuossâmuš sämikuávlv ohtsâš säämi aarâšoddâdemvuávám ovtâspargoost, pargeiguin, vanhimijguin já jieškote-uv äššitobdeiguin. Iävtuttuvvoo, et aarâšoddâdemvuávám váldoo kiävtun sämikuávlv kieldâin já eres kuávlvun Suomâst. Säämi aarâšoddâdemvuávám tievâsmit väldikodâlâš stivrim.

Säämi aarâšoddâdemvuávám uáivilin lii stivrid säämi aarâšoddâdem kvaliteet já siskáldâslâš olášuttem sehe ovdedid palvâlusâi oovtkiärdânis olášuttem.

Säämi aarâšoddâdemvuávám ráhtimprooses lii lamaš uási viijdes sämikuávlv ohtsâš ovdedempargo. Vuávám lii tárbu ain-uv ovdedid aldeláá keevâtlâšvuodâ ovtâspargoost sämikuávlv pargeiguin, vanhimijguin já jieškote-uv ovtâspargopelijguin. Ovdedempargo toimâmmalli já pargoh láá lamaš pargeid mávsulâš prooses. Uásálisteeh láá lamaš uáli pyereest čonâsâm ohtsii tooimân. Palvâlusâi orniistállâm ohtâvuodâst ohtsâš ulmen lii juátkid kieldâraajijd rastaldittee ovtâspargo.

1. SÄMMILIIH SUOMÄST

Sämmiliih láá euroop union áinoo algâalmug, mast lii jieijâs historjá, kielâ, kulttuur, eellimvyehi já identiteet. Sämmiliih láá asättâm Skandinavia já Suomâ taveuási sehe Kuáláduvnjaargâ sisoosijd jo ovdil táálái riijkâi já riijkârajij háamášume. Taat kuávlu kočoduvvoo säämi enâmin. Sämmiliih láá neelji riijkâst rekinistemvuovij miel 60 000–100 000 olmožid. Suomâst sämmiliih äässi Sämítige ive 2007 lovottuvâi miel 9350 olmožid, main 38,3% äässi sâmikuávlust (3577). Sâmikuávu uáivild Iänuduv, Aanaar já Ucjuv kieldâi kuávluid sehe Säämi palgâs kuávu Suáđigil kieldâst. Loopah sämmiliih äässi sâmikuávu ulguubeln eres kuávuin Suomâst (5129) já olgoenâmijn (644).

Suomâst sárnuh kulmâ sierânâs sâmikielâ; aanaarsâmikielâ, nuorttâsâmikielâ já tavesâmikielâ. Áárvu miel masa peeli sämmilijn sárnuh sâmikielâ. Tavesâmikielâ kevtti 70–80 % sehe aanaarsâmikielâ já nuorttâsâmikielâ kuábbáá-uv vuálá 15 % sâmikielâlâš sämmilijn. Ive 2007 lovottuvâi miel jo pajeej 70 % vuálá 10-ihâsijn sämmilâšpárnáin äässi sâmikuávu ulguubeln.

Sämmilij puáttevuodâ vision lii, et sämmilijn algâalmugin lii ellee sâmikielâ já noonâ siärvuslâšvuotâ, moh toollâv, nanodává já ovdedává sâmikulttuur já kulttuurân kullee iäláttâsâi siäilum já ovdedem sehe sämmilij eellimvyevi, ärbivuáválâš tiettim já ärbivuávalij tááidui sirdâšume uddâ suhâpuolváid. Sämmilijn lii tiervâs jieštobdo já noonâ oohânkulluuvâšvuodâ tobdo¹.

Aanaarsämmiliih

Aanaarsämmiliih äässi oovtâ staatâ já oovtâ kieldâ siste. Aanaarsämmilij ärbivuáválâš aassâmkuávu lii Aanaarjävri piirâs. Ärbivuáválâš aanaarsämmilâš eellimhäämi vuáduui táválávt luánduekonomâlâš tálutuálun, mast áigápuátu šoodâi kyelipiivdost, puásuituávlust, šiiveettuávlust, eennâmtuávlust já meccipiivdost².

Aanaarsämmiliih láá vuáhádum pyereest tááláá ohtsâškoodán. Sämmilâš eellimvyehi já áárvuh iä lah lappum, pic tain puáhtá vyettiđ meerhâid tááláá ääigi-uv. Ärbivuávalijn iäláttâsâin, tegu kyelipiivdost já puásuituávlust finnejeh maanġah vala áigápuáduš.

Aanaarsâmikielâ lii lamaš ovttuu ucceblohosajattuvâst: ton sárnoimeeri lâš lamaš alemustáá suullân tuhháát sárnod³. Ive 1997 Anarâškielâ servi vuáduvij kielâpiervâl, ko nuorâmus kielâsárnoo lâi talle nubálovihâsâš. Kielâpiervâl áánsust kielâ lappum lii orostâm já álgám iälâskiđ. Aanaarsâmikielâ sárnoi meeri lii Sämítige lovottuv miel suullân 300.

Nuorttâsämmiliih

Nuorttâsämmiliih láá Kuáláduvnjaargâ algâalmug, kiäh láá nube maailmsuádi keežild monáttâm ärbivuávalijid suhâkuávluidis Piácámist. Nuorttâsämmiliih láá oskolduvâs peeleeest ortodooksah⁴. Nuorttâkuávu jiešvuodah láá uáinimist el. nuorttâsämmilij kârvudâtmist, juhle- já utkeärbivyevist sehe purrâmâšärbivyevist. Teháliih siärvuslâšvuodâ lasetteijee tahheeh nuorttâsämmilijn láá el. tejâkulttuur, ärbivuávaliih sierah, nuorttâlâškatriltanssâ, kâssekedġihervim, veddipargoh já ráánu koddeem.

¹ Sämítige 2006:4.

² Morottaja

³ Olthuis 2003:568.

⁴ Jefremoff

länááš áigápuáđus nuorttäsämmiliih finnejii pivdotuálust. Puásuituálu heiviittui kyeli- já meccipiivdon. Tááláá ääigi ärbivuáválijn iäláttásáin merhâšittee áigápuátu aainâs-uv Čevetjäävri kuávlust lii puásuituálu.

Nuorttäsämmiliih láá oovtâst ihečuodij ääigi meridâm jieijâs aášijn sijdáčuákkimist (sijddsáábbar). Toovláš äššitipšomvyehi tuáimá tááláá ääigi-uv; nuorttâlâšái aášijd tipšov nuorttâlâšái ovdâolmooš já nuorttâlâšräädi. Nuorttâlâšái já nuorttâlâškuávlu eellimtile, áigápuátumáhđulâšvuodái já kulttuur tolâmân já oovdedmân lii vyeimist nuorttâlâšlaahâ, mast asâttuvvoo lovnâ- já toorjâvuovijn eres lasseen pylipivdo já puásuituálu sehe nuorttâlâškuávlu palvâlusái oovdedmân.

Árvušteleh, et nuorttäsämmiliih láá tááláá ääigi Suomâst suullân 700 olmožid. Nuorttäsämmiliih ääsih Anaar kieldâ nuorttâoosijn, Anaarjäävri maadâ-, maadânuorttâ- já tavenuorttâčievâst, nk. nuorttâlâškuávlust. Suullân kuálmádâs sist ääsih sâmikuávlu ulguubeln. Nuorttäsâmi Kielâ sárnooh láá paijeel 350. Nuorttäsâmi Kielâ iälâskitmân láá olâšittám uánihisáigásijd kielâiälâskitemtoimâid ive 1993 räajist. Nuorttäsâmi Kielâ lii Suomâst sarnum sâmi Kielâin uhkevuálâsumos. Ive 2008 lii algâttum Avelist kielâpiervâltoimâ kielâ iälâskitmân.

2. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM ÁÁRVUH JÁ ULMEH

Aarâhšoddâdmist vuolgâsaijeen lii párnáá hiäđu já vuoigâdvuodái turvim. Aarâhšoddâdmist lii stuorrâ merhâšume meiddei párnáá pyereestvaijeem já tiervâsvuodâ ovdedeijen. Taam vuáváámist aarâhšoddâdem iberduvvo aarâhšoddâdem vâldikodálâš linjiimij miel siskâldâslâš termân. Aarâhšoddâdem miärušteleh párnáá jieškote-uv eellimpirrâsist tábâhtuvven šoddâdâslâš vuáruváikuttâsân, mon vuosâsajasâš ulmen lii ovdediđ párnáá olesvâldâlâš pyereestvaijeem⁵.

Säämi aarâhšoddâdmist lii merhâšittee rooli nuuvt párnái sâmi Kielâ já säämi identiteet naanoodmist, ko meiddei sâmmilij siäilumist jieijâs aalmugjuávkun. Sâmi Kielâ máttáátem- já iälâskitemovdâsvástádâs kalga jyehid pääihi, aarâhšoddâdempalvâlusái já vuáđumáttááttâs kooská.

Säämi párnáást lii vuoigâdvuotâ uázžuđ torjuu aarâhšoddâdempalvâlusâin vâi sust šodâččij jieijâs kulttuur jeessân já sun opâččij sâmmilij tiäđuid, tááiđuid, vuovijd já áárvuid. Sâmmilâš aarâhšoddâdemtoimâ vuáđuduvá sâmmilâš árvuid, moh láá eromâšávt kielâ, suuhâ, siärvádâh, noonâ identiteet, luándu, ärbivuáváliih iälâttâsah, suhâpeelij koskâsâš täsiárvu já olmoošvuotâ, maanġâkulttuurlâšvuotâ, ráávhu já soovâdvuotâ.

Säämi aarâhšoddâdem ulmen lii olmooš, kote lii jiečânâs, ovdâsvástádâslâš, sosiaallâš, luándus já tááiđus peeleeest maanġâpiälâsâš já kiäst lii jieijâs táátuvyeimi já árvuštállâmnahe já kote piergee uđđááigásâš ohtsâškodeest.

⁵ Stakes 2005:13.

3. SÄMIKIELÄ AARÄHŠODDÄDMIST

Kielä lii ulmuu jurdâččem já vuáruvaikuttâs vuádu. Kielä vievâst šadda olmooš tiädulâžžân alnestis, hámme jiejâs ibárdâs já savástâl pirrásáin. Tain vuovvijn kielä huksee mii ohtsii maailm já kulttuur. Sämmliliih láá aassâmkuávlustis lamaš luándulávt vuáruvaikuttâsâst jieškote-uv kielâiguin já kulttuuriguin já taan keežild sij láá távjá maangâkielâliih já aneh áárvust šiev kielâtááidu.

Sämikielâ uáivild puoh Suomâst sarnum samikielâid, tave-, aanaar- já nuorttäsämikielâ. Suomâ sämikielah kuleh aalmugijkoskâsâš luokittállâm (UNESCO Red Book) mielh uhkevuálásâš kielâid. Suomâst sarnum aanaar- já nuorttäsämikielâ kuleh tuodálávt uhkevuálásâš kielâid. Sämikielâ lii valdum ive 2002 EU komissio tuodálávt uhkevuálásâš kielâi ohjelmân. Sämikielâi váldu-uhke lii tom pirâstíttee eenâblohokielâ já kulttuur.

Sämikielâi siäilum váátá, et ohtsâškodde lááčá kielâi siäilumân já ovdánmân kelijdeijee iävtuid. Taat váátá puohâi sämikielâi pehti positiivlâš sierânâstooimâid. Kielâi siäilum váátá meiddei ton siärváduv jesânij tiädulâšvuodâ koccám, mii uáinoo perruu kielâ valjiimist. Algâaalmug kielâi kevttimmáhđulâšvuodâi nanodem puohâin eellim suorgijn lii tehálâš kielâ siäilumân já ovdánmân. Sämikielâlâš peivitiipšo tâi kielâpiervâl puáhtá leđe párnáá áinoo sämikielâlâš piirâs.

Sämikielâlâš peivitiipšon puáttee párnái sämikielâ haldâšem puáhtá leđe uáli-uv maangâ tääsist. Tavesämikielâlâš peivitiipšoost kielâtááidus peeleeest sierâlágán kielâtääsi párnááh sajaduveh siämmáa juávkun. Eromâš hástusin lii-uv tot, maht aarâhšoddâdmist váldojeh vuotân párnáá kielâlâš táárbuh maangâmuđusâš páárnâšjuávhust, mast láá sierâlágán uáppeeh já kiäi kielâtááidu tääsi já torjuu táárbuh muttuusteleh ennuv. Jis kielâ oppâm tuárjumân ij kiddejuu tuárvi huámásume, puáhtá tile jođettiđ sämikielâlâš párnáá kielâ molsomân suomâkielân. Puohâin aarâhšoddâdempalvâlusâin kalga visámittiđ párnáá oovtviárdâsâš vuoigâdvuodâ jiejâs kielân já kulttuurân.

3.1. Sämikielâ vuossâmužžân tâi nubben kielân

Ucceeblhosajattuv párnâid lii tehálâš jiejâs eenikielâ oppâm lasseen ton siäilum. Eenikielâ lii ulmui čoonâs jiejâs kulttuurân, identiteettân já suuhân. Tast lii merhâšume meiddei tiäđu, jurdâččem já kreatiivlâšvuodâ kielân. Kielâ lii tehálâš puohâin aarâhšoddâdemtoomân. Tot lii vuáruvaikuttâs riäidu já čoovdâ puoh oppâmân.

Suomâst láá sämmilâšperruuh, main párnáá vuosâkielân lii sämikielâ, mii lii siämmást meiddei kuohtui vaanhimij eenikielâ já perruu päikkikielâ. Páárnâš uáppá suomâkielâ mañeláá táválávt škoovlân monâdijn. Aarâhšoddâdmist puáhtá páárnâš ovdediđ já nanodiđ sämikielâ maangâpiälâsâš kielâkevttimtilâlâšvuodâi pehti.

Iänááš sämmilâšpárnááh šaddeh kyevti kielâ já kulttuur perruin. Sij uáppih kyehti- tâi joba kulmâ-uv kielâ šoddâmis mañ. Sämikielâlâš aarâhšoddâdmist kuávdâšlâš rooli lii párnáá simultaansâš⁶ maangâkielâlâšvuodâ já kielâlâš identiteet tuárjumist nuuvt, et páárnâš olá škoovlân monâdijn šiev kielâtááidu vai puáhtá uásálistiđ sämikielâlâš máttááttâsân.

3.2. Sämikielâ kielâpiervâlkielân

⁶ siämmáa-áigásâš

Kielâpiervâl lii vuálá škovlâahasijd kielâucceeblovo tâi algâaalmug párnáid uáivildum peivitiþosaje, mast lii viggâmuš sirded uhkevuálásâš kielâ párnáid sárnumáin sijnâm tom ubâ ääigi aalgâ räájist, veikkâ sij iä iberdiččiigin kielâ kielâpiervâlân puáđidijn. Kielâpiervâlist kevttih kielâlávumvuáháduv. Lii čielgâm, et kielâpiervâltoimâ lii šiev vyehi uhkevuálásâš kielâi iäláskitemviggâmušâin.⁷

Kielâpiervâlpargeeh sárnuh tuše sâmi Kielâ, iäge sij jurgâl sárnumijdis suomâkielân ubâ aalgâstkin, ko párnááh iä vala ibbeerd sii. Pargeeh tuárjuh kielâ oppâm aicâlmistmáin sárnumis lihâstuvâiguin, saanij tiäduttâsâiguin, kuvijguin, tiŋgâiguin, lauvluiguin já lihâstâsâiguin. Meid pargeeh sárnuh koskânis tuše kielâpiervâlkielâ.

Ko passiivlâš kielâtááidu ovdán, ruokâsmuvá páárnâš kuulold aktiivlâš kielâ kevttimân. Pargeeh tipteh párnáá oppâd kielâ aabâs ráávhust. Párnái koskâsâš kielân lii távjá suomâkielâ. Hástusin lii-uv finniđ párnáid sárnuđ meid koskânis sâmi Kielân.

3.3. Sâmi Kielâ oppâm ohtsih ulmeh

Piäivälâš tooimâi ohtâvuodâst kielâ tuáimá riäidun, ij jiešârvun. Aarâhšoddâdmist párnáá kielâ ovdánem ovdeduvoo jieškote-uvlágán tooimâi pehti. Aarâhšoddâdmist páárnâš

- naanood jieijâs sâmmilâš identiteet já kulttuur
- oovded maanġâpiälâsij kielâkevttimmâhdulâšvuodâi vievâst jieijâs kielâ piäivälâš tooimâin; páárnâš savâstâl, koiġâdâl já muštâl jieijâs jurduin, tobdoin, tuoivuin
- uázžu viđđâht tiäđu já hárjánâm jieijâs kielâst, kulttuurârbivyevist já historjâst sehe tobdá ton mávsulâžžân
- ruokâsmuvá kevttiđ já ovdediđ aktiivlâvt kielâ
- oovded jieijâs kielâlâš tiäđulâšvuodâ

Párnáá kielâoppâm tááhust lii tehâlâš, et peerâ, suuhâ já siärvádâh láá mietimielâliih kielâ oppâmân já tuárjuh tom aktiivlâvt.

Párnáá sâmi Kielâ nanodem riäiduh:

- mainâseh, muštâlusah, párnáimainâseh, kukkâseh, iärvádâsah, tiivtah
- roolisierâdmeh, nukketeatter, čaittâlem
- muusik, juáiguseh, leu´ddeh, livðeh, lavluuh
- radio, videoh, loostah, kirjeh, speelah, televisio
- vaanhimijguin, huolhijguin já siärváduvváin ärbivuávälâš ihejurâmân kullee maanġâpiälâsih kielâkevttimtilâlâšvuodah: pargoh, tuoijum, luándust jotteem, lãvustállâm, määdhih, kuáhtáámeh, kolliistâlmeh já tábãhtusah
- čaallum sâmi Kielâ oinum ohtâduv fyysilâš pirrâsist (almottâsah, plakateh, kovetaavluh, koolbah jna.)
- kolliistâlmeh kirjeráájust já museost
- vuáruvaikuttâs jieškote-uv ahasij sâmi párnáiguin
- ovtâspargo eres aarâhšoddâdemohtâduvâiguin, kielrâstenijguin já -ejijguin, säämi mediain, servikuddijn já servijguin
- vaanhimáid uáivildum savâstállâm- já škovlimtilâlâšvuodah

3.4 Argâpeeivi ovdâmeerhah kielâ oppâm oovdedmân

⁷ Pasanen 2003:33.

Mietimielâlâš já torvolâš tile sehe rävisulmuu já párnáá koskâsâš luáttámuš já täsiárvu ruokâsmiteh párnáá aktiivlâš kielâkevttimân. Párnáá kielâlâš tiädulâšvuodâ ovdánmân kalgeh lede sust ennuv maanġapiälásiih kielâkevttimmáhdulâšvuodah puohâi tooimâi ohtâvuodâst. Párnáá kielâlâš tiädulâšvuotâ ovdán kieláin sierâddijn, kuhâdijn, lávludijn já uápásmuumáin kielâ sierâlágán haamijd. Kielâlâš tiädulâšvuotâ lááčá vuádu luuhâm- já čäällimtäáidun.

Rävisolmooš puáhtá távjá huámmáshánnáá sárnuđ páárnázân movdijdithánnáá suu mahten kyevtkoskâsân savâstálmân. Lii tehálâš savâstálmist adeliđ ääigi párnáá jieijâs jurduid já muštálussáid. Rävisolmooš kalga tiädulávt kiddiđ huámásume jieijâs kielâkevttimân, vâi tot ličij nuuvt maanġapiälásâš ko máhdulâš. Párnáiguin puáhtá piäiválávt härjuttállâđ kielâ oovtâst el. lavlui, laavlâsierâdemij já kukkâsij vievâst.

Párnái kielâkevttimtilálâšvuodâi maanġapiälásâžžân tohâmân puáhtá párnáid jyehiđ ucebáid juávhoiđ ovdâmerkkân ave mielđ. Távjá toh párnááh, kiäin sâmikielâ ij lah vala meendu nanos, sárnuh koskânis mielâstis suomâkielâ. Juávhuu hammim ohtâvuodâst taah párnááh juáhhojeh sierânâs juávhoiđ sâmikielâ kevttim naanoodmân. Ucebijn juávhuu lii eenâb äigi kiedâvuššâđ párnáá jieijâs vuáttámušáid, tobdoiđ tái tuše peri savâstállâđ. Kielâ máttááttellee párnáiguin tobdoi uáinusân pyehtimist kevttih pargeeh išseen kuuvijd, lihâstuvâid, jienâid, sevimiđ já muštâleh siämmást magareh tuávâdulah toid kuleh. Ärgis páárnâš taarbâš eenâb ääigi já torjuu sárnumist. Tane lii tehálâš, et puoh savâstállâmtilálâšvuodah suin kiävttiojeh aktiivlávt ävkkín. Täsiviärdásii já torvolii kontakt läčimân puáhtá pargee asâttiđ jieijâs fyysilávt párnái táásán lættei. Párnááh vâldih älkkebeht kontakt já rävisolmooš puáhtá pyerebeht kuldâlid já savâstállâđ siiguin. Rävisolmooš stivree aktiivlávt párnái sierâdemtilálâšvuodâid já siämmást tuárju sii sâmikielâ kevttim. Pargeeh sárnuh uccâ párnáid ennuv jieškote-uvlágán tipšotilálâšvuodâin (el. lippâr lonottem, posâdâttâm já kârvudâttâm ohtâvuodâst) já siämmást nomâtteh jieškote-uv ruummâšoosijđ já káárvuid.

Keevâtlâš ovdâmeerhah kielâlâš tiädulâšvuodâ oovdedmân⁸:

Kielâ jienâdâhrááhtus:

Kukkâsij já laavlâsierâdmij iššijn páárnâš uápásmuvá sâmikielâ jienâduvváid já njuolgâdussáid, maht jieškote-uv jienâduvâid puáhtá ovtâstittiđ. Kukkâsijguin, main láá jieškote-uvlágáneh sânipaarah (sânipaarah, moh iäráneh nubijnis oovtâ jienâduv vuáduđ) puáhtá adeliđ páárnázân oonâid tast maht jienâduvâid kalga kevttiđ saanij sierriistálmân. Tágáreh kukkâseh láá el. tavesâmikielâst:

- *Hutkás Heikkaš, Gussa Guossa-Gessa⁹, Čieža čáppa čáhppes cizáža, Čáhči¹⁰*

Saanij šoddâm:

Párnáá tiädulâšvuodâ saanij haamijn já saanij šoddâmist puáhtá ovdediđ sierâlágán härjuttâsâiguin;

- kuálussânihärjuttâsah, ovdâmerkkân tavesâmikielâst; *guollemuorra – muorraguolli*
- luándujienâid sulâstíttee sânihärjuttâsah. Ovdâmerkkân tavesâmikielâst; *Dappasii gappasii duike¹¹ Eallu-laavla¹²*

Kielâ ceelhârááhtus:

Párnáá tiädulâšvuodâ tast maht säänih lohtâseh nubbijdsis celkkun puáhtá ovdediđ jieškote-uvlágán kukkâsijguin. Ovdâmerkkân tavesâmikielâst; *Lei oktii áhkku* (äigihäämih), *Beahká viessu* (relatiivceelhâ)¹³, *Meahcci eallit* (veerbâi persovnhäämih), *Okta guolli vuodjá* (veerbâi sujâtem)¹⁴

⁸ Aikio 2000:179-190.

⁹ Sâtnestullamat –kirje

^{10,13} Suga suga su –kirje

^{11,12} Cuonjâeatni hoahkamat –kirje

¹² Ánde já Risten jagi fárus –kirje

4. Säämi kulttuur já identiteet

4.1. Säämi páárnášvuotâ já šoddâdem

Ärbivuáválávt sämiperrui vaanhimáid já párnáid šoodâi kieres koskâvuotâ ohtsijd piäiválâš pargoid porgâdijn. Vanhimeh stivrejii párnáid siämmást, ko sist lijii jieijâs pargoh. Sierâdmáin páárnáš oopâi sosiaallâš tááiđuid, porgâđ pargo, kevttiđ luándu riggoduváid já piergiittállâđ korrâ luándust. Säämi šoddâdmist tiäduttui sosiaallâš aiccâmnahcâ, eres ulmui vuotânväldim sehe pargo já sierâdem pehti oppâm. Säämi šoddâdem kuvvij eromâšávt epinjuálgu šoddâdem. Párnááh oppii huámmáshánnáá väldiđ ovdâsvástádâs porgâmijnis já oromijnis oovtâst perruin já pirrâsáin.

Säämi šoddâdemärbivyevist láá vala spejâlistmeh onnáá peeivi šoddâdmist. Páárnáš šoddâduvvo anneđ áárvust puoh ulmuid. Ulmui lasseen kalga kunnijáttiđ meiddei luándu. Párnááh iä njuolgist rávvejuu pic sijjân muštâluvvojeh tábâhtusah já mainâseh, maid eres ulmuid lii tábâhtum. Ulmuu šoddâm já ovdánem ulmen lii maanġâpiälâsâš persovnlâšvuotâ já vijđes mättim. Tai jiešvuodâi oovdedmân viggoo šoddâdemtooimâiguin ovdediđ párnáá aicâdem- já jiešárvuštállâmnaavcâ, vâi sun piergiiččij uddâ já fakkist puáttee tilálâšvuodâin. Noonâ jieštobdo, čielgâ uáinu alnestis já noonâ identiteet išedeh párnáá toimâđ jieijâs iävtui já tááiđui mielđ sehe olssis luándulâš vuovvijn. Šiev täiđimnahcâ meeccist, savâstâlmijn já juurdâšmist láá velttidmettumeh šiev eellimhaldâšem tááhust¹⁵.

Säämi šoddâdmist šiev aicâdem- já árvuštállâmnaavcâ lasseen láá áárvust noonâ jieštobdo já identiteet, vijđes mättim, vuáhádume, sosiaallâšvuotâ já kuáhtulâšvuotâ¹⁶. Olesváldâlâš ulmen lii ovdediđ párnáá jiečânâs piergim elimist ohtuunis já iärásijguin. Jiečânâs cevzim váátá keevâtlâš tááiđui haldâšem lasseen psyykkilâš kiärgusvuodâ já osko toos, et vaja, máttá já kávná čuávdusijđ vädisvuodâid já luáttá toos, et puoh aasijđ puáhtá oppâ¹⁷.

Ärbivuáválávt säämi siärvusist lii suuvâst já siärvusist párnáá šoddâdemvuoigâdvuotâ já – ovdâsvástádâs.

4.2. Sämmilij kulttuuráárvui sirdem

Sämmiliih ovtâsteh kulttuurlâš áárvuid tegu kielâ, identiteet, luándu já suuvâ. Säämi kulttuurân kuleh meiddei ärbivuáváliih iäláttâsah tegu puásuituálu, kyelipivdo, meccipivdo, nuurrâm já tyejeh. Kulttuur lii meiddei säämi eellimvyehi.

Sämmilij eellimvyehi, kulttuur já ärbivuáváliih iäláttâsah láá aagij mielđ nubástum. Ärbivuáválij tiäđui já tááiđui oppâm ij innig sirdâšuu perrust luándulávt párnáid. Säämi kulttuur siäilum váátá tááláá ääigi-uv ärbivuáválij tiäđui já tááiđui, sehe jiegâlâš uáiviomâdov sirdâšem puátteid suhâpuolváid.

Säämi ärbivuáválâš tiettim lii ubâlâšvuotâ, mii lii čonâsân ulmui já luándun. Säämi tiäđuh, tááiđuh já áárvuh sirdâšuveh iänááš tooimâi já tobdoi pehti sehe njálmâlâš ärbivyehin suhâpuolvâst nuubán. Säämi tiettim tuálá siste tiäđu elimist piergiimist.

OA algâaalmugjulgâštâsâst páhuduvvoo, et algâaalmugist lii vuoigâdvuotâ iälâskittiđ jieijâs kulttuurärbi já vuovijdis já máttááttiđ taid puáttee suhâpuolváid. Ärbivuovij iälâskitem lii tehálâš

¹⁵ Aikio 2007:42-56.

¹⁶ Aikio 2007:

¹⁷ Balto 2008:58, 60.

sämmilij jiešmeridemvuoigâdvođâ, sâmsiärvusij kievrâsmitem, kulttuur jiešiävtulâš vuáhádume (tááláá ohtsâškode hástusáid) já sämmilij pyereestvaijeem já tiervâsvuođâ ovdedem tááhust¹⁸. Ohtsâškode pissoo ráhtusáid kalga lääččid iävtuid sämmilij kulttuurij ovdánmân; ovdâmerkkân kielâ- já kulttuurohjelmij, sosiaal- já tiervâsvuođâhuolâttâš škovlim- já ovdedemohjelmij pehti.

Aarâhšoddâdmist páárnâš váldá säämi kulttuuráárvuid olssis. Aarâhšoddâdemtoimâ vuáduvuvá čuávvo kulttuurárvuid, moh láá čovgâ ohtâvuodâst nubbijssis:

- Identiteet
- Siärvuslâšvuotâ
- Luánduohtâvuotâ
- Ärbivuávaliij iälâttâsah já áigápuátu
- Suhâpeelij koskâsâš täsiärvu já olmoošvuotâ
- Ráávhu já soovâdvootâ
- Maangâkulttuurilâšvuotâ

4.2.1. Identiteet

Identiteet hámášuvá vuáruvaikuttâsâst eres ulmuiguin. Párnáá identiteet asâtteijen tuáimih sunjin teháliih ulmuuh. Aldasiärvádâh já eenâblohokulttuur vaikutteh perruu vuáhán hammiđ párnáá identiteet. Perruu kiävtám kielâ vaikut meiddei identiteet ovdánmân.

Identiteet hámášume vuáduvuvá čielgâ uáinun alnestis. Ko ulmust lii čielgâ uáinu alnestis, sun tiätá mon juávkun sun kulá já čoonnâs. Noonâ hyselkki- já peerâkoskâvuodah nanodeh siärvuslâšvuodâ já siärvusân čonâsume. Olmooš viekkiistâl jieijâs identiteet nuvt jieijâs siärvusist ko ton ulguubeln-uv. Pyereest tuáimee identiteet váátá tom, et olmooš puáhtá tubdâđ sust lemin siämmáid madduid já algâpuáttim ko láá iärâsijn siämmáá algâpuáttim omâsteijee ulmuin¹⁹.

Sâminuorâid kyeskee tutkâmušâst páhuduvvo, et säämi identiteet puáhtá tiettuđ maangâ tääsist²⁰:

5. Olmooš tobdá sämmilâšvuodâ luándulâžžân. Sust lii täsitiäddusâš säämi identiteet já sun máttá jieijâs kielâ já tobdá kulttuur.
4. Olmooš máttá sâmi-kielâ, mut ij tuubdâ kulttuuris eres uásisuorgijd.
3. Olmooš haaldâš oovtâ kulttuuris uásisyergi pyereest.
2. Olmooš tobdá säämi identiteettis tiingâi pehti.
1. Olmooš tiäđuust säämi tuávâžis, mut ij haalijd pyehtiđ tom uáinusân.

Aarâhšoddâdem tuárju paaijij šoddâdem já välmee uđđâ suhâpuolvâid toimâđ uđđâáigásâš sâmi-siärvusist. Kuávdâšlâš pargon lii sirded tiäđu sämmilijn aalmugin, kulttuurärbivyevi já eellimvyevi positiivlâš vuovvijn nuvt, et páárnâš tarvan jieijâs kulttuurân já tobdá sämmilâšvuodâ luándulâžžân.

Keevâtlâš ovdâmeerhah kulttuuridentiteet naanoodmân aarâhšoddâdmist:

- párnáá áiccu- já ärvuštállâmaavcâ ovdedem läčimáin jieškote-uvlágánijđ tilâlâšvuodâid, main páárnâš uázžu iskâdid já ovdedid jieijâs tááiduid, máttim, tobdoid²¹
- noonâ hyselkkikoskâvuodah
- sämmilij tiäđui já tááidui máttáátem ärbivyevimättei jođettâsâst
- tiätu sämmilij ohtsii historjást ohtân aalmugin neelji vâldikode kuávlust

¹⁸ Balto 2008:51, 72.

¹⁹ Magga 2004:29, 77

²⁰ Magga 2004:79.

²¹ Aikio 2007:48.

- uápásmuđ äijihij já ááhui eellim jieškote-uv muddoid
- noonâ koskâvuotâ kielâjuávhu jesânáid

4.2.2 Siärvuslâšvuotâ

Sämmilijn lii noonâ siärvuslâšvuotâ já tiäđulâšvuotâ jieijâs madduin, suuvâ jesânjn já sii aassâm-soojijn. Oohtânkulluuvâšvuotâ tobdo perrui šadda ohtsii áigápuáđust, oovtâst asâmist tâi perruu historjást. Säämi kulttuurist peerâ lii vijđes sosiaallâš siärvus, mast hyselkkikoskâvuotâh já oohtânkulluuvâšvuotâ tobdo láá eromâš teháliih. Tavesämmilijn já nuorttäsämmilijn peerâ lii ärbivuává-lávt hámâšum maangâ suhâpuolvâst. Aanaarsämmilijn peerâ lii iänäáš vááimuspeerâ.

Toimâlâš šoddâdem naanood suhâpuolvâi koskâsâs siärvuslâšvuotâ. Sämmiláid tehâlâš hyselkivuotâ-, ristvaanhim- já käimivuáhádâh nanodeh párnáá oohtânkulluuvâšvuotâ tobdo. Jieškote-uv sämmilâšjuávhu kooskâ láá iäruh ristvanhimij meereest já pargoin. Ovdâmerkkân nuorttäsämmilâš ärbivyevist ko ristenni tâi risteeči jáámá kalga ristalge rähtid riistâ já kyeddiđ tom häävdi oolâ. Taah vyevih puátih nuorttân ortodoksâlâš oskolduvâst. Nuorttäsämmilâš kulttuurist ortodoksâlâšvuotâ tuáimá tehâlâš sosiaallistâšume häämmiin.

Tááláá ääigi siärvuslâšvuotâ lii stuorrâ háástus, ko vuálá 10-ihâsijn sämipárnáin paijeel 70 % äässi h sämikuávlu ulguubeln. Sämikuávlust eromâšávt aanaar- já nuorttäsämmiliih äässi h piäđgui. Aarâhšoddâdmist lii eromâš tehâlâš rooli ton visâsmitmist, et páárnâš puáhtá navdâšid jieijâs kulttuurist oovtâst siämmáá juávkun kulleiguin.

Keevâtlâš ovdâmeerhah siärvuslâšvuotâ naanoodmân aarâhšoddâdmist:

- máttááttállâđ hyselkinomáttâsâid rähtimáin jieijâs suhâkáártá
- uápásmuđ párnái ristvaanhimáid já kaimijd
- uápásmuđ säämi nommâärbivuáhán já noomâ addelmân
- mušteđ säämi merkkâpeeivijd
- mušteđ huolhij šoddâmppeeivijd
- rähtid ohtâduv oovtâ visteet “siärvusviste”, mast párnái perruu jesâneh pyehtih čokánistid tâi juuhâđ käähvi párnáá pyevtidijn tâi viežâdijn²²
- kolliistállâđ puárâsij kerhoin já puárâsijviäsust
- čovgâ vuáruvaikuttâs jieijâs sämisiärvus jesânijguin; ihejurâmân kullee, pargoh, määđhih, kolliistâlmeh já ohtsih meriáigâsâš tábâhtusah
- čalâččâttâm (čuovâkoveh, sârguseh) aarâhšoddâdemohtâduvâi kooskâ
- kuáhtáameh eres kuávluin ässee sämmilijguin
- uárnejuvvojev video- já nettikuáhtáameh eres kuávluin ässee sämmilijguin
- juhlođ säämi aalmugpeeivi já máttááttállâđ säämi suuvâ lavluu
- lääččid jieijâs lippukeessimvuáhâduv lippupeivij várás já tubdâđ säämi liipu symbolik

4.2.3. Luánduohtâvuotâ

Sämmiliih láá ovttuu iällám alda luándu já eellim lii čonâsâm luándu ihejurâmân já iveaigijd. Sij láá kiävttâm luánduriggoduvâid pišteht, lamaš toi kevttimist kuáhtuliih já láá kunnijättâm sehe tipšom luándu. Sämmilij ärbivuávâlâš tiettim lohtâs merhâšitteht ulmuu já luándu koskâvuotân. Luándu,

²² Balto 2008:82-83.

olmooš já kulttuur láá čovgâsávt čonâsâm oohân. Luáandu lii uási kulttuur já olmoošvuodâ. Kulttuur siäilumân lii tehâlâš huolâttid meid luáandu pyreestvajemist. Luáandu kolgâččij lede kuávdáslâš uáassin párnáá jehipiäiválâš eellim²³.

Keevâtlâš ovdâmeerhah luánduohtâvuodâ naanoodmân aarâhšoddâdmist:

- lasettid párnáá ekologâlâš luándutiittim säämi elilâm ulmuu jođettâsâst, mast mon-uv luándu-materiaal puáhtá väldid já mommit, lihâdid larmâdhánnáá, luodâid kyedehánnáá, ij koolgâ tojâlid oovsijd tâi jurâttállâđ keedgijd, ige roskid
- ovdedid párnáá luándu aicâdemnaavcâ já luándust jotteem tááiduid
- máttááttállâđ jieškote-uv meccinomáttâsâid já sierânâsjiešvuodâid
- aicâdid piäiválávt šoonâ já jieškote-uv luándualmonijd
- čuávvuđ iveaaigij rievdamijd já toi vaikuttâsâid elleid já šaddoid
- máttááttállâđ tubdâđ luudijd já meeci elleid sehe toi luodâid
- máttááttállâđ kevttid luándu materiaalâid jieškote-uv iveaaigij
- uápásmud säämi päikkinoomâid
- uápásmud sämmilij pase paihijd

4.2.4. Ärbivuáväliih iäláttâsah já áigápuátu

Puásuituálu, kyelipivdo, meccipivdo já ucessiähá eennâmtuálu sehe tyejeh já luándupyevtittâsâi nuurrâm láá sämmilij ärbivuáväliih iäláttâsah, moi porgâm lii maŋgâid sämmilâid eellimvyehi. Taid pargeh táválávt kuálusiäláttâssân tâi eres ámáttij paaldâst. Puásuituálust lii puásuituálu kulttuurist ellee sämmilâid stuorrâ kulttuurij merhâšume, ko puásuituálu lohtâseh piärgupyevtittâs lasseen ubâ perru já suuvâ eellimpiirâs tegu sosiaallâš koskâvuodah, aassâm, jotteem, luándupirrâs tubdâm, ärbivuáväliih tiettim, luándu ekologâlâš kevttim já säämi tyejeh.

Kyelipivdo lii lamaš čuodijd iivijd sämmilij ärbivuáväliih iäláttâs. Aanaarsämmiliih láá kyelipivdeeh Aanaarjäävrist já ton pirrâsijn. Merârido nuorttâlâšsiidâi perruin lijjii omâstemvuoigâdvuodah luosâpiivdon meerâst já Paččveist. Luosâpivdo lii ain-uv Tiänu leve säämi kulttuur kuávdáslâš tahhee.

Keevâtlâš ovdâmeerhah iäláttâsâi já áigápuádu vuotânväldimist aarâhšoddâdmist:

Puásuituálu:

- máttááttállâđ suoppâin kevttim, vittâid, poccuu nomáttâsâid, sierâdid puásuisierâid
- rähtid riissijn poccuid já siemin pygálusaaidijd sis- já olgokiävtun
- eellid pygálusâin, vyesimiärrkkumist
- čuávvuđ poccuu njuovvâm já jieškote-uv osijguin ávhástállâm
- pajedid jáhâlijd, čoonnâđ suáhilostâkiästuid, rokkâđ huáši, nijtted
- máttááttállâđ kädiseergi kädistem já uápásmud ááldu pačemân
- máttááttállâđ puuvko já nijbe kevttim

Kyelipivdo:

- máttááttállâđ kuolij noomâid já nomáttâsâid, jieškote-uvlágán pivdovuovijd já kyele kiedâvuššâm
- pivdeđ kiddyälvi kyele jieŋâlnuággumâin, juoŋâsijguin, časkemvogijguin, katiskain, vogijguin, kuulkâtmâin
- pivdeđ kyele keessiv viermijguin, uštemâin, puzzâvuoggâin, katiskain, kiärdoin, suávvilluovdijn
- pivdeđ kyele čohčuv viermijguin, koldemâin, kiärdoin, kolkkâlmâin já suávvilluovdijn
- pivdeđ kyele tälviv juoŋâsijguin, nuottijn, jieŋâlnuággumâin já časkemvogijguin
- máttááttállâđ viermi čihâm, kyelipivdopiergâsij já kárbá huolâttim

Meccipivdo já nuurrâm:

²³ Balto 2008:47-50, 57.

- máttááttállâđ kárdud
- máttááttállâđ tubdâđ ellei luodâid já pivdovuovijđ pivdočeepi jodettâsâst
- nuurrâđ čohčuv muorjijđ

Eennâmtuálu:

- uápásmud kuusâi já saavzâi tipšomân viárdádâlmáin šiiveet- já savzâtáálust
- uápásmud šaddovuorkkimpargoid, kalved potásijđ já eres šaddoid

Purrâmâškulttuur:

- ornid merikoskâsijđ säämi purrâmâšpeeivijđ já liäibumpeeivijđ ärbivyevi mättee jodettâsâst
- mälistid piäiválávt
- suovâstid kyele já poccupiärgu, salttid piärgu, kyele
- máttááttállâđ muorjij vuárkkum já nuurrâđ purâttetee luändu šaddoid; puurrâmrääsi, salttiseini
- uápásmud sämmilij ärbivuávilijđ talhâššaddoid já toi kevttimân

Visteh:

- huksid sämmilij ärbivuávilijđ viistijđ já rakânâsâid (om. uccâmaalliš): láávu, peljikuáti, lavņekuáti, sierâlágán ääitih
- ceggid láávu já máttááttállâđ toos kullee vuovijđ; aarrânkeđgij já tuorgâi viežžâm, láávu sierânâs uásih, purâdem

Säämi tyejiärbivyehi lii uáli riges já ellee uási sâmikulttuur. Tyejeh láá anokäävnih já toi rähtim vuáđuduvâ ärbivuáválâš tietimân. Säämi tuáján kuleh el. muorâ-, čuárvi- já nähkityejeh sehe kâssekeđgi- já tanesrangâhervim, čyeldim já paajâpihtâsij kuárrum já hervim pargálduvâiguin já padijguin.

Suomâ sämmilijn láá vittâ sâmimáaccuh váldumaali: Tiänu, Iänuduv-Kuovdâkiäinu, Vuáču sehe anarâš já nuorttâlâš máaccuh. Maccuhiđ maalih já hervim čuávuh kielâraajijđ. Máccuhiđ ovtâskâssajeh pyehtih muttuustállâđ meiddei suuvâi já perrui mielđ. Nuorttâlâšmáaccuh spiekâst enâmustâá eres sâmimáaccuhijn já sulâstit kärjillâš aalmugmáaccuh. Sämmilâid máaccuh lii uási säämi identiteet. Säämi kulttuurist aalmugtaaidâ já ton estetiik lii iäruthánnâá uási jyehipiäiválâš eellim já tast lii merhâšittee siärvuslâš merhâšume. Máccuhiđ, kaperij, vuoddui hervättâsâi häämih já iivneh almotteh kulluumist monnii suuhân tâi stuárráb kuávlulâš siärvusân já toh nanodeh oohťankulluuvâšvuodâ tobdo. Kiedâiguin porgâmáin páárnâš uáppá anneeđ áárvust kiedâ tááiduid argâeellim ávhâlâš táidun.

Keevâtlâš ovdâmeerhah tyejiärbivyevist aarâhšoddâdmist:

- kuárrud nukkeid säämi pihtâsijđ
- povdiđ tyejimätteid uápistiđ sâmimáaccuh já toos kullee pihtâsij kevttimist
- uápásmud jieškote-uv sämmilâšjuávhui máccuhâid, pihtâsâid já kaperâid
- porgâđ kâssekeđgipargoid
- kárttudid ulo, panneeđ snâldein, koddeeđ ráánu
- porgâđ ullolâigipargoid (tiepih, paadij ponnoom/pärgildem, njuškottâh, vaacah)
- naveldid poccuutyeljist šišne, porgâđ šišne- já čevđipargoid
- tuoijuđ muorâst já poccuutäávtist jieškote-uvlágâniđ tiingâid
- njuovvâđ, neskiđ já salttid kamâsijđ, čuoppâđ já meidiđ kamuvsuoinijđ
- kuškiđ kidđuv puško čuomâid já tuoijuđ tain tuoijijđ já kyele taavtijñ čiiñâid

4.2.5. Suhâpeelij koskâsâš täsiárvu já olmoošvuotâ

Sâmisiärvusist lii historjallávt lamaš nisonijn täsiärvusâš sajattâh almaiguin, moos lii kuullâm aainâs-uv roolij, pargoi já eellimpirräš symmetrisâšvuotâ moh tievâsmiteh nubijdis.

Aarâhšoddâdem vuáváamist já olášutmist huolâttuvvoo suhâpeelij koskâsâš täsiáarvu olášutmist nuuvt, et páárnâš puáhtá ovdediđ jieijâs suhâpeliroolivuárdamušâi rajiittâsâittáá. Oppâmist já identiteet naanoodmist váldojeh vuotân nieidâi já kaandâi jieijâs toimâmvyevih. Kaandah pyehtih tubdâđ luándust toimâm jïärmálubbon ko siste porgâm. Nieidah láá távjá aktiivluboh siste. Aarâhšoddâdmist puáhtá ávhástállâđ luándoin nanodiđ kaandâi jiešluáttámuš meiddei sijjân omâsub pirrâsist. Siämmáá náálá puáhtá kevttiđ ävkkín nieidâi aktiivlâšvuodâ siste nanodiđ sii jieštoimâlâšvuodâ ovdâmerkkân luándust²⁴.

Säämi uáinu mielđ kuáhtulâšvuotâ lii olmožin eellim. Kuáhtulâšvuotâ já vuoigâlâšvuotâ taheh olmoošvuodâ vuáđu. Vâi olmooš oláččij šiev eellimhaaldâšmân viggá sun meritiätulávt eelliđ sivádávt já kuáhtulávt²⁵. Olmoošvuotân kulá meiddei soovâdvuotâ já nahcâ piergiittállâđ jieškote-uvlágánij ulmuiguin já luándoin²⁶. Aarâhšoddâdmist täsiáarvu já olmoošvuodâ puáhtá ovdediđ sierâlágán ustev –savâstâlmijguin já roolisierâdmijguin, main puáhtá hárjuttállâđ jieijâs tobdoi, jurdui já vuáttámušâi oovdân pyehtim.

4.2.6. Ráávhú já soovâdvuotâ

Maanġâkulttuurlâš siärvusist máttá olmooš toimâđ noormâi mielđ, moh láá kiävtust já vuáháduvá toid moonâthannáá persovnlâš jiešvuodâidis já kulttuuris. Sämmiláid lii luándulâš uuccâđ vuáttámušâid eres kulttuurijn, uuccâđ ohtâvuodâid iäroid já heiviittiđ ohtân kulttuurlâš ruossâlâšvuodâid eellimhaldâšem já piergim pyereedmân. Šiev täidimnahcâ meeccist jođedijn, savâstâlmijn já juurdâšmist ovdedeh meid šiev eellimhaldâšem. Párnáin savâstâldijn vâldih vuotân olesvâldálávt puoh áášán vaikutteijee tahheid, mut iä čájádiđ uálgiaššijđ²⁷.

Sosiaallâš huámâšemnahcâ já nube ulmuu vuotânvâldim láá teháliih šoddâmist sosiaallâšvuotân. Hyelkkikoskâvuodâi tiäduštem já párnáá fáarun vâldim jyehilágán puđâldâssáid ovdedeh párnáá sosiaallâšvuodâ.

4.2.7. Maanġâkulttuurlâšvuotâ

Sämmiliih äässih neelji riijkâst já eellih maanġâi kulttuurij vaikuttâsâi vuálásâžžân. Taat váátá ulmust puorijd maanġâkulttuurlâš jiešnaalijđ já maanġâ eennâm aalmuglâštááidui máttim. Sämmiliih viggeh šoddâdmáin ovdediđ täid jiešvuodâid.

Maanġâkulttuurlâššoddâdem tuálá siste positiivlâš já aktiivlâš kulttuurij koskâsâš vuáruvaikuttâs, ereslágánvuodâ kunnijâtem sehe tagarij tááidui já tiädui oppâm, moh láá iähtun maanġâkulttuurlâš ohtsâškodeest miänástumân. Aarâhšoddâdmist kalga leđe párnáást máhđulâšvuotâ ovdediđ jieijâs kulttuurlâš tiäđulâšvuodâ já ereslágánvuodâi ohtâvuodâi iberdem. Šiev aicâdemnahcâ iššeed huámášiđ ucemusâid-uv kulttuuriäruid já noonâ kulttuuribárdâssáin olmooš pasta jieškote-uvlágán tilâlâšvuodâin heiviittiđ toimâs kulttuurtuávâžis vuáđu.

Párnáá šoddâdmân uásálisteeh kolgáččii tiäđuávt stivriđ párnáá kulttuurlâš tiäđuášvuodâ. Ko olmooš iälá maanġâkulttuurlâš pirrâsist kuáhtáá sun piäiválávt nube kulttuur almonijđ já iäruid. Vâi olmooš puáhtá haldâšiđ elimis lááčá sun ohtâvuodâid kulttuurlâš iäruu kooskân já kiävtá iäruid pyerrin eellimhaaldâšmist. Kulttuurlâš tiäđuášvuodâin puáhtá olmooš iberdiđ ereslágánvuodâi ohtâvuodâid. Maanġâkulttuurlâšvuodâ siäilum iähtun lii, et kulttuurij ereslágánvuodâi kooskâst lii

²⁴ Balto 2008:84, čujottum kirjeest Baer 2007.

²⁵ Aikio 2007: 109, 113.

²⁶ Balto 2008:58.

²⁷ Aikio 2007:107, 52, 55-57.

positiivlâš ohtâvuotâ. Kulttuurilâš iäruu tiäduutem toovvât tom, et olmooš karva nube kulttuurist puáttee aasijd ko nabda taid lemin varâlâžžân jieijâš kulttuurân. Taat tuálá ovdâjurdemijd já taha máhđulâžžân kulttuurilâš olgoštem. Tuše soováášvuotân viggee maanġakulttuurilâšvuotâ ij täähid kulttuurilâš ige ohtâgâsâi koskâsâš täsiáárvu. Luándulâš maanġakulttuurilâšvuotâ vuáđuduvá ohtsâšovdâsvástádâslâšvuotân, mast eres ohtâgâsah já kulttuureh láá täsiárvusiid²⁸.

Keevâtlâš ovdâmeerhah maanġakulttuurilâšvuotâ áárvustanemân já kulttuuribárdâš ooddedmân aarâššoddâdmist:

- muštâlid páárnâžân maanġaivnáás já –siskâldâslâš mainâsijd
- lääččid tilâlâšvuotâid, main páárnâš piäsá árvuštállâđ kulttuurilâš iäruu koskâsijd ohtâvuotâid (ij iäruid) já savâstállâđ tain
- lääččid tilâlâšvuotâid, main páárnâš suogârdâl jieijâš kulttuurilâš vuáttámušâid
- ovdedid párnáá aicâdem- já árvuštállâmnaavcâ orniimáin ohtsijd tilâlâšvuotâid já tábâhtusâid eres kulttuur ovdâsteijeiguin

4.3. Säâmi muusik, tanssâ, mainâsârbivyehe, taaidâ já kirjâlâšvuotâ

Säâmi muusikist lii tehâlâš kulttuurilâš já siärvuslâš merhâšume. Lyeti, juáigus, leu´dd, livde tai nuorttâsämmitlâš čiärrumârbivyehe puáhtá lede ulmuu tobdomerkkâ, syelimâš mainâsij muštâleijee, ohtâvuotâ hukseijee, hávskuuttellee, ráhisvuotâ tubdâsteijee, pilkkedeijee, luándu já ellei kovveijee, párnái šoddâdeijee tai riäidu nube ulmuu muštemân já muurâštmân. Säâmi muusik ärbivuáválâš häämist lii lappuúškuotmin já ton oovdânyehtim já härjuttem lii kiäppânâm. Ärbivuáválâš muusik paaldân lii puáttám iälâskâm ärbivyehe muusik uđđâ häämist. Ärbivuáválâš muusik lii ain-uv sämmilâid tehâlâš identiteet symbol já oohtân čuákkeijee vyeimi. Ärbivyehe muusik iälâskitmân lii tehâlâš, et aarâššoddâdmist párnáást lii máhđulâšvuotâ kuullâđ já teivâdid muusik mätteid.

Katriltanssâ lii puáttám Ruošâ kulttuurpirrâduvâi pehti nuorttâsämmitlâid. Nuorttâsämmitlâš katriltanssâ lii neelji paarâ tanssâ, moos kuleh nelji almaa já nelji nissoon. Tanssâ lii paarâi koskâsâš savâstállâm, mon miäđušt haidarmuusik tai leu´dd.

Säâmi muštâlemârbivuáhán kulá luándulávt kielâlâš olgospyehtim riggodâh, saaniij valje já olgospyehtimij maanġahámâsâšvuotâ. Säâmi muštâlus lii távjá uási maidnii muštoid, muštâččem mastnii tuodâlâš tábâhtusâst tai nube mainâsist. Muštâlusah já mainâseh lohtâseh távjá soojijd, tábâhtussâid, ulmuid, pennuid, poccuid, jieškote-uvlágán pargoid já luándualmonâid. Säâmi muusik – já muštâlemârbivyeve pehti finnee páárnâš tiäđu säâmi eellimvuáhán já kulttuurân kullee aasijn.

Kovetaaidâ lii ohtâ olgosadelemhäâmi, mii oovded párnáá mielâkuvviittâš já ruokkâđvuotâ jiešolgosaddelmist. Taaidâšoddâdem viggâmužžân lii párnáá persovnlâšvuotâ maanġapiälâsii ooddedmân. Párnáiguin kolgâččij kevttid nuuvt ennuv rijjâ kovâlâš olgosadelem, ko máhđulâš. Ivnijd já haamijd uápâsmem konkretlâš tiingâi pehti lii jo aarâh muddoost jiärmâlâš. Taiduu vuovijguin puáhtá sämmilâšvuotâ kiedâvuššâđ maanġapiälâsávt. Uccâ párnáiguin lii tehálumos vuáttámušlâšvuotâ já aasij kiedâvuššâm kuvvij já porgâmiij pehti.

Säâmi sânikevttim ärbivyehe lii nanos. Párnáimainâš- já mainâsârbivyehe sirdâšuvá iänäáš párnáikirjâlâšvuotâst. Maanġâ säâmi párnáikirje vuáđđun lii ohtâvuotâ argâmaailm já uáinimettum maailman kooskâst. Kiirjijn luptân uáinusân sâmikielâ riggodâh, mii lii tehâlâš ubâ kulttuurârbivyeve ibbeerdmân²⁹.

²⁸ Aikio 2007:74 – 96.

²⁹ Lehtola 1997:96,104.

Keevâtlâš ovdâmeerhah ärbivuáválâš tiäđu sirdemist, taaidâlâš vuáttámušái já esteetlâš fiätu naanoodmist aarâhšoddâdmist:

- porgâd mainâsijn, muštâlusâin já iärvádâsâin uási piäivälâš tooimâid
- toollâd merikoskâsijd “mainâspeeivijd” elilâm ulmuiguin
- keččâd elilâm ulmuiguin puáris kuuvijd já “muštâččid” tábáhtusâid
- kuldâlid já máttááttállâd páihâlâš ärbivyehimuusik muusikmätteiguin
- uápásmuđ eres kuávlui muusikärbivuáhán
- rähtid jieijâs ohtâduvâst juáigus/leu´dd/livde, hárjuttállâd jienâ kevttim já lávdástállâm
- sierâdid säämi sierâdmijd, laavlâsierâdmijd, rähtid säämi sierâid
- uápásmuđ taiduu vuovijguin säämi ivnijd, máccuháid, luándun jieškote-uv iveaigijnis
- rähtid ohtâdâhân uddâsistkevttimateriaalijn monni kove (loostâin čuopâdum kuuvijd, pááppár, iivnij kevttim)
- tuoijuđ taaidâtuojijd (mielâkuvviittâs kevttim, uddâ idea keksim)
- čaittâlid monni säämi mainâs, keččâd säämi elleekuuvijd
- uápásmuđ säämi tivttâid já kirjâlâšvuotân, nuurrâd ärbivyehitiäđu el. sahhiittâlmáin
- povdid páihâlijd sämitaaidârijd kolliistállâd, kolliistállâd taaidâ- já kulttuurtábáhtusâin
- uápásmuđ sämitauidi já symbolâid:
 - Nils-Aslak Valkeapää: iivnij kevttim, symboliik
 - Kerttu Vuolab: čuopâdemtekniikah, kollaašeh
 - Merja Aletta Ranttila: Prinseskoveh
 - Brita Marakatt-Labba: čäällimtekniik, mainâseh
- ornid sämipárnái ohtsijd ihâsâš tábáhtusâid

5. SOSIAALLÂŠVUOTÂ, SIERÂDEM, LIHÂDEM JÁ OPPÂM

5.1. Oppâm, sierâdem já lihâdem

Oppâm ilo šadda torvolâš já movtijdittee pirrâduvâst, mast páárnâš uázžu máhđulâšvuodâ jiečânâs, jieštoimâlâš tutkâmân já porgâmân. Juáhâš páárnâš lii persovnlâš uáppee. Vâi jyehi páárnâš puávtáččij kavnáđ jieijâs vyevi já tađe mielđ ilo oppâđ, piäjoo tiäddu aarâhšoddâdmist maanġâpiälâsâšvuotân meiddei oppâm háarán. Aarâhšoddâdem pedagogâlâš hástusin lii adelid páárnâžân jiärmâlijd já maanġâpiälâsijd oppâmvuáttámušâid kielâ já kulttuur háarán nuuvt, et páárnâš tobdá taid tivrásin já tuástá meid irâttid já feilid³⁰.

Šoddâdemtooimâst párnáá aicâdem- já jiešárvuštállâmnaheâ ovdeduvvoo maanġâpiälâsávt. Páárnâžân iä njuolgist muštâl, maht monni ääši kolgáččij porgâđ pic stivrejeh párnáá pyerrin huámášum toimâmvuáhán addelmáin sunjin oonâid. Ulmen lii, et páárnâš jieš kihtâluvvo árvuštállâđ jieijâs pargo puáttus já máttim tääsi nuuvt tuodâlâvt ko máhđulâš. Ovdánâm árvuštállâmnaheâ iššeed párnáá čuolmâtilâlâšvuodâin³¹.

Párnáá vijdessuárgásâšvuodâ já maanġâpiälâsâšvuodâ oovdedmân máttááttuvvojeh ääših ubâlâšvuottân já viggâmuš lii pyehtid uáinusân puoh toos kullee ohtâvuodâid. Šoddâdem lii tiäđulâš, ij satummild tábáhtuvvee. Uddâ äšši čannoo vuáttámušái pehti ovdeláá oppum äššijd. Párnáá kalga finniđ jieš huámâšid moos mii-uv äšši čoonnâs já ton vuáđuld talle hámme ubâlâšvuodâid. Veikkâ stivrim ij lah meendugin vuáđulâš, párnáá torvolâšvuodâtoبدو ij huánnán. Párnáást lii ovttuu torvon kiinii olmooš, kiäst puáhtá kojâdid, jis jieš ij lah peessâm tuđâttettee puátusân tâi lii jieijâs árvuštállâmpuátusist epivises.

³⁰ Balto 2008:53.

³¹ Aikio 2007:44-46

Säämi sierâdmeh vuáđuduveh iánááš luándun já iäláttássáid. Luándust finnee ideaid, movtjidittem já amnâsijd sieráid. Sierâdmeh heiviittuvvojeh iveaigijd já távjá toh spejâlisteh-uv rávisulmui paargon kullee tooimâid. Sierâdem lii kreatiivlášvuodâ vuáđu.

Lihâdem lii páárnázân luánduláš vyehi uápásmuđ olssis, eres ulmuid já pirrâsân. Šoddâmpiirâs já piäiváláš tooimah kolgáččii adelid páárnázân máhdulášvuotâ maangâpiälásâš luándust liihâdmân. Lihâdem naanood párnáá tiädulášvuodâ alnestis já oppâmist tarbâšum tááiđuid³². Páárnáš taarbâš piäiválávt ucemustáa kyehti tiijme virkkuus lihâdem. Motoriseh vuáđutááiđuh láá väzzim, kaččâm, njuškim, leggistem, kiddâvâldim, čiehčâm sehe časkem. Lihâdem- já sierâdemtilálášvuodâin piäsá páárnáš luándulávt hárvuttállâđ sosiaalláš tááiđuid. Jiejâs rummâš hammim taha vuáđu rummâškovve já mietimiláláš ovdánem uáinun alnestis³³.

Keevâtláš ovdâmeerhah säämi sierâdmijn:

- kumppi- já puásuisierâdmeh, kuobžâpivdosierâdmeh
- suoppâin- já pygálussierâdmeh
- koldemsierâdmeh
- ellei luodâi tubdâmsierâdmeh, riäivskâsierâdmeh
- piäiváš- já šonjânsierâdmeh

5.2. Oovtâst toimâm já huolâttem

Aarâhšoddâdem aargâst tipšo, šoddâdem já oppâm ij pyevti sierrid nubijnis, pic toh teddâšuveh párnáá táarbui miel. Aarâhšoddâdmist peivi lii tilálášvuodâid tievâ, main páárnáš uáppá tooimâ pehti. Piäiváláš aargâ pargoin páárnáš uáppá ovdâsvástádâsvuotân já ulmemiäldâsâšvuotân. Nuuvt tipšo, šoddâdem ko oppâm-uv ulmen lii išediđ párnáá porgâđ já jurdâččid jieš sehe väldid ovdâsvástádâs. Iärâsij kunnijáttem já vuotânvâldim sehe sosiaalláš tááiđuh já sierâdem láá kuávdášláš saajeest aarâhšoddâdmist. Páárnáš uáppá heiviittállâđ, jyehid já toimâđ oovtâst. Rääjih suáppojeh oovtâst ubâ šoddâdemsiärvus kooská. Ruossâlástilálášvuodah stivrejuvvojeh savâstálmâin párnái já rávisulmui kooská sovâdáv.

Oovtâst toimâm lii ilo páárnázân já luhostume vuáttámušâid lii máhduláš finnid sierâdemen já uđđâ aašij oppâm pehti.

5.3. Piäiváláš tooimah, purâdem já šoddâmpiirâs

Páárnázân jiešvuodâláš toimâmvyevih láá sierâdem, lihâdem, taaidâláš vyettim já tutkâm, moi pehti páárnáš puáhtá nanodid pyereestvajemis já ibárdâs alnestis. Párnáá jiešvuodâláš toimâmvyevih váldojeh vuotân piäiváláš tooimâin. Piäiváláš tooimâin olášittojeh taam vuáváámist mainâšum kulttuursiskáldâsah já áárvuh nuuvt, et páárnáš puáhtá tubdâđ jieijâs kielâ já kulttuur luándulâžžân uáassin jieijâs eellim. Piäiváláš tooimâid olášittijn kiävttojeh iššeen sâmsiärvus tiäđuh já tááiđuh.

Purâdem lii uási párnái vuáđutipšo, šoddâdem já máttááttâs. Páárnáš movtjiditto uápásmuđ uđđâ purrâmâšamnâsáid já smakkid jieškote-uvlágánijd purrâmâšâid. Purâdem lii sosiaalláš tááiđui hárvuttállâm, mast páárnáš uáppá puorijd lattimvuovijd, eres ulmui vuotân väldim já anneeđ áárvust purrâmâš. Páárnáš movtjiditto jieštoimâláš purâmân huáputtis, torvoláš já máttááttálmân mietimielâláš pirrâsist. Purrâmâšvaljiimeh, purâdemtilálášvuotâ, purrâmâšsaavah já munejurdâččemvyevih stivrejeh párnái purrâmâšhárjánmij ovdánem. Sierâdemavveest lii teháláš purrâmâšvâálju maangâpiälásâšvuotâ, šadoi, heđâlmij já muorjij valjaas kevttim, timmâ vuojah

³² Stakes 2005:22-23.

³³ STM 2005:9-10, 14.

raavâdvueijân, vuojtâtis mielkki, koskâpitái kvaliteet, juhâmušâi jïärmâás valjim já snuotârdállâmuđhij velttim³⁴.

Párnáá šoddâmpirrás kalga lede fyysilâš, psykkilâš já sosiaallâš tahhei peeleeest taggaar, et tot oovded párnáá pyereestvaijeem, tiervâsvuodâ, šoddâm, ovdánem já oppâm. Eromâš huámášume kiddejuvoo ohtâdov šlamâtaásán. Liävuttisvuotâ, šlaamâ já liijkâs ennuv sosiaallâš ohtâvuodâh loptejeh párnáá stressiherkkivuodâ liijgâs ollâgân, mii uásild puáhtá vaikuttid párnáá fiätulâš já kielâlâš ovdánmân, muuštõn, uáinun alnestis sehe sosiaallâš táidõid³⁵.

Šoddâmpirrásist kiddejuvoo huámášume torvolâšvuodâ já päihinálâsâšvuodâ lasseen toimâviistij toimâmvuotân, luándualdavuotân já toos, maht toh adeleh máhđulâšvuodâ säämi ärbivyevi sirdâšem luándulâvt. Toimâviistijn lii máhđulâšvuotâ meid jieškote-uvlágánij säämi tuojij tuoijuunân. Toimâviistij aldasijn lii máhđulâšvuotâ láávu já eres sämmilij ärbivuávâlij šiljorakânâsâi ceggiimân. Rievdâdmáin šiljopirrás sämišiljopirrásin puáhtá uásild nanodid párnáá kulttuuridentiteet já lääččid maanġâpiälâsubboid kielâkevttimmáhđulâšvuodâid.

6. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM VUÁVÁM, OLÁŠUTTEM, STIVRIM JÁ ÄRVUŠTÁLLÂM

6.1. Aarâhšoddâdemtoimâ vuávám

Aarâhšoddâdemohtâdovâin ráhtoo ohtâdâhkuáhtâsâš toimâvuávám, mii vuáđuduvá säämi aarâhšoddâdemvuávámân já säämi iveaigijd. Vuávám ruŋgon láá sämmilij käävci iveäigid, moh kovvejeh sämmilij maailmkove. Säämi maailmkove hámášuvá já iälá argâpeeivi pargoi siste³⁶. Sämmilij käävci iheäigid láá tälvi, kiddyätälvi, kiddyâ, kiddyâkeesi, keesi, čohčâkeesi, čohčâ já čohčätälvi.

Páárnâžân ráhtoo persovnlâš aarâhšoddâdemvuávám (aavu) ovtâspargoost párnáá vaanhimijguin tâi iärâsij párnáá huolâttâsâst västideijee ulmuiguin. Aavu ulmen lii párnáá ohtâgâslâš já vaanhimij uáinui vuotânvâldim tooimâ orniimist el. párnáá vuáttámušah, táárbuh já puáttevuodâ uáinuh, párnáá mielâkiddiivâšvuodâ čuásáttuvah, nanoduvah já párnáá ohtâgâslâš torjuu já stivrim táárbuh. Aarâhšoddâdemvuávámist suáppoo vaanhimijguin ovtâspargo toimâmvuovijn. Páárnâš jieš puáhtá meiddei uásalistid aarâhšoddâdemvuávám ráhtimân já ärvuštálâmân vaanhimij já pargojuávhu oovtâst sooppâm vuovvijn³⁷.

Aarâhšoddâdemohtâdovâin uárnejeh merikoskâsijd vuávámčuákkimijd perruiguin. Ohtâdâhkuáhtâsâš tooimâ vuávámist já olášutmist kevttih vijdâsubboht iššeen ubâ sämisiärvus. Aarâhšoddâdemtoimâ vuávámist pargeh ovtâspargo meid jieškote-uv sämiohtâdovâi kooská sehe jieijâs kieldâst já ubâ sämikuávlust. Ulmen lii lääččid pissoo viärmáduv sämikuávlun, mii jieijâs uásild puáhtá torjuu paargon já lasseet säämi aarâhšoddâdemtoimâ siskáldâs ovdedemmáhđulâšvuodâid.

Ohtâdâhkuáhtâsâš toimâvuávám tuálá siste el. čuávvoov aášijd:

- almolâš ulmeh
- šoddâmpirrás kuvvim
- sämikielâ oppâm ulmeh já riäiduh

³⁴ STM 2004:3, 150.

³⁵ Keltikangas-Järvinen 2009.

³⁶ Helander 2000:172, čujottum kirjeest Magga 2004:20

³⁷ STM 2009: 32. 2002:9

- kulttuuráárvui olášuttem keevátlâš toimân ihejuurrâm miel
- ovtâspargo vaanhimijguin, suvváin já eres pelijguin
- tooimâ árvuštállâm já kuávdášlâš ovdedemčuásáttuvah

6.2. Aarâhšoddâdem olášuttem

Párnái peivitiþšo lii vuádupalvâlus, mon ornim lii kieldâ kenigâsvuotâ já mon ruttâdem tábáhtuvá ianááš ohtsâškode vaarijn. Ohtsâškode pargon lii tähidið kvaliteetlávtt šiev peivitiþšo finnimvuotâ nuuvtt, et puohâin párnáin lii máhðulâšvuotâ uásálistið palvâlussáid peerusthánnáá perruu sosioekonomâlâš tâi eres ohtsâškodálâš sajattuvâst tâi aassâmsaajeest. Palvâlusah kalgeh leðe maanġâpiälásiih já sierânâs palvâlushaamij täsipiälâsâš oovdedmist kalga huolâttið³⁸. Sämikielâlâš vuádupalvâlusâi pyevtitmist västideh vuosâsajasávt sämikuávlv kieldah. Eenikielâlâš palvâlusâi pyevtittem lii kuittâg lahâaasâtmist miäruštállum puohâi Suomâ kieldâi vuádupargon. Meid seervih láá uásálistám merhášittee vuovvijñ sämikielâlâš palvâlusâi pyevtitmân.

Sämikuávlvust uárnejuvvoo säämi peivitiþšo já kielâpiervâltoimâ ianááš juávkkupeerâpeivitiþšon. Tuše Ucjv kieldâst tuáimá tavesämmilâš peivikiäčču. Juávkkupeerâpeivitiþšohäämi lii teddâšum válduášálâš toimâmháámán mii vuáduðuvá kuhes koskáid já škuáðvejum pargojuávhv finnimvuotân. Meid sämikielâlâš peivitiþšo táárbu molsâšuddâm já uceh páárnâšmerek sijðâimielið láá vaikuttâm juávkkupeerâpeivitiþšohäämi lassaanmân. Päähist tábáhtuvvee säämi peerâpeivitiþšo ij lah sämikuávlv kieldâin finniimist.

Sämikuávlvust láá Roovvâdmáánu 2009 tiäðui miel sämikielâlâš aarâhšoddâdempalvâlusâi pirráduvâst ohtsis 104 párnázið, main sämikielâlâš peivitiþšoost 71 párnázið já kielâpiervâltoimâst 33 párnázið. Sämikielâlâš peivitiþšo párnái meeri lii majemuu 5 ive ääigi lasanâm Anaar já Ucjv kieldâin já kiäppánâm Iänuduv kieldâst. Sämikuávlv ulguubeln sämikielâlâš olespiäiválâš peivitiþšo lii finniimist Ruávinjaargâst, mast láá 7 párnázið. Oulust tuáimá sämikielâlâš aarâhšoddâdemkerho, mast láá mielið 5 párnáá.

6.3. Aarâhšoddâdem stivrim

Sämikielâlâš peivitiþšo já kielâpiervâltoimâ kuleh sämikuávlv kieldâin sosiaaltooimâ tâi çuovviittâstooimâ haldáttâs vuálâsâžân. Säämi aarâhšoddâdem stivrim tábáhtuvá Suomâst ianááš suomâkielân, Ucjv kieldâst tuáimá sämikielâlâš aarâhšoddâdemstivrejijee. Aarâhšoddâdemstivriimist västideijee pargojuávkku visásmitt, et sämmilij aarâhšoddâdemohtâðuvâi toimâ tuárju sämipárnáá jieijâs kielâ já kulttuur paijeentoolâm já ovdedem. Aarâhšoddâdemist västideijee pargojuávhust kolgâččij leðe kelijðejee sämikielâ já kulttuur tubðâm sehe tiätu maanġâkielâlâššoddâdemist. Säämi aarâhšoddâdem stivriimist pargoov ovtâspargo Sämitiggijn.

6.4. Tooimâ árvuštállâm

Aarâhšoddâdempalvâlusâi árvuštállâm olášittoov oovttâst párnáin já suu vaanhimijguin, suvváin, pargojuávhoin já ovtâspargopelijguin. Šoddâdem lii çonâsâm kulttuur já ohtsâškode nubâstusân. Toimâpirrâs nubâstusah vaikutteh aarâhšoddâdemtoimâ olášuttem juátkojijee árvuštálmân, ton miäldâsâš tooimâ oovdedmân, uulmij aasâtmân já olášutmân³⁹. Aarâhšoddâdem siskáldâs árvuštállâm iššijn ovdeduvvoo aarâhšoddâdem aargâ tooimâ nuuvtt, et aarâhšoddâdem puávtáččij västidið jyehi párnáá tárboið já aarâhšoddâdem ohtân palvâlushäämmiin perrui tárboið nuuvtt pyereest ko máhðulâš.

³⁸ STM 2002

³⁹ STM 2009: 49.

Árвуštállâm olášuttem uásild kolgâččij ohtâdâhkuáhtásâš vuáváámist miäruštállâđ maht tiäđu kalga nuurrâđ, kiäh árвуšteleh, kuás já maht. Tooimâ árвуštâlmân kulá meiddei párnáá aicâdem já suu aargâ uáinojeijen toohâm kirjiimáin páárnázân kullee huámásumijd. Aicâdem išseed šoddâdeijee huámášid párnáá ovdánem muddoid já ohtâgâslâš jiešnaalijd. Tilâlâšvuodâin, main šoddâdeijest paijaan huolâ párnáast, lii eromâš tehâlâš orostiđ aicâdiđ párnáá tooimâ já tast tábáhtum nubástusâid. Piäivälâš aicâdem addel mávsulâš tiäđu vaanhimáid. Aicâdem já dokumentistem láá meiddei šiev riäiduh párnáá uásálâšvuodâ oovdedmist. Šoddâdeijee aaicâd meid párnái mielâkiddiivâšvuodâ čuásáttuvâid vâi puávtáččij vuávâđ tooimâš páárnâšvuálgulubbon kyedimáin saje párnáá jieijâš iävtuttâssáid. Párnáá, vaanhimij já suuvâ adelem macâttâš išseed pargojuávhu tiäđuštiđ mast lii luhostum já mast lii oovdedem tárбу. Árвуštállâm tuálá siste el.

- párnáá ohtâgâslâš já kielâlâš ovdánem árвуštállâm
- árвуštállâm tast, maht säämi kulttuurárvuh olášuveh keevâtlâš toimân
- aarâhšoddâdem, vaanhimij já suuvâ šoddâdemovtâspargo árвуštállâm
- árвуštállâm tast, maht tooimâ organisistem já ornim tuárjuh párnáá olesváldâlâš pyereestvaijeem.

Pargojuávhu árвуštállâm riäidun láá aicâdem, dokumentistem, jieijâš pargo árвуštállâm, oovdedemsavâstâlmeh ovdâulmuin, ohtâdâhkuáhtásiih pargosaječuákkimeh já ubâ kieldâ säämi aarâhšoddâdem pargočuákkimeh.

Säämi aarâhšoddâdemvuávám siskáldâsâst já toimâmvuodâst čuákkejuvvojuh vuávám vuáđđun macâttâsah Tave-Suomâ sosiaalsyergi mättimkuávdáá tooimâst. Säämi aarâhšoddâdem oovdedempargoost acâttâš pehti finnejum tiäđoin puáhtá ávhâstállâđ.

6.4. Torvâlâšvuodâvuávám

Peivitiþšo torvolâšvuodâvuáváámân kuleh nuvt pargei ko párnáid-uv kyeskee lahâaasâtlâš já eres torvolâšvuodâ já tiervâšvuodâ kyeskee vuáváameh. Peivitiþšolaahâ kenigit toimâohtâdov huolâttiđ peivitiþšo torvolii orniimist.

Peivitiþšo torvâlâšvuodâvuávám lii piäluštâšvuáváámist vijdâsub olestorvolâšvuodâ pyereedmân já tolâmân sihtejeijee äššikirje. Torvâlâšvuodâvuáváámist lii meeri árвуštállâđ tooimâ äštee vaarâid já čielgiđ tooimâ riiskâid vâldimáin vuotân peivitiþšo asâttellee laavâi kuávdâšlâš vátâmâšâid, toimâohtâdov pargosuojâlem toimâohjelm sehe pargotiervâšvuodâhuolâttâš pargosaječielgiittâšâid. Tarkkuustállâm pirrádâhân kuleh el. toimâohtâdov pargojuávkku, tipšo párnááh, toimâohtâdovâst kolliistellee ulmuuh, toimâohtâdov šiljo já visteh sehe toimâriäiduh já aldaipiirâš⁴⁰.

Säämi aarâhšoddâdemohtâdovâin olâšittum kulttuurân kullee maanġâpiälâsâš toimâ párnáiguin el. tulâstállâm, sierâlágán tábáhtussáid já mađhijđ uásálistem váátá muneorniistâlmijd, ovtâspargo já torvolâšvuodâaašijđ vuotânvâldee vuávám sehe tuárvi pargojuávkkuresursijđ. Maadhijđ puáhtá ornid ovtâspargoost párnáin perruin, suvváin já reesuurspargojuávhoiin, mut meiddei täin tilâlâšvuodâin kalga tooimâst västideijee pargojuávkku čielgiđ ovdâsvástádâš- já torvolâšvuodâkoččâmâšâid vaanhimijguin muuneeld. Aarâhšoddâdemohtâdovâin ráhtojeh párnái jođettemravvuuh sehe suáppojeh táárбу mielđ oovtâst párnái vaanhimijguin kirjálávt párnái uásálistmist el. moottorkiälkká-, kärbis- ye. mađhijđ já tain vaattum torvopierġâsijn (torvokapereh, kááijumliivih).

⁴⁰ Saarsalmi 2008:7.

6.5. Sierânâs toorjâ aarâhšoddâdmist

Jyehi párnáá šoddâm, ovdánem já oppâm lii ohtâgâslâš. Párnáš puáhtá tarbâšid torjuu fyysilâš, tiädulâš, táidulâš, tobdoellim tâi sosiaallâš ovdánmis uásisuorgijn. Torjuu tárbu puáhtá šoddâđ talle, ko párnáá šoddâmtilah aštâšuveh tâi toh iä turvii suu tiervâsvuodâ já ovdánem⁴¹. Eromâšávt aarâhšoddâdem já ravviittâh kolgâv toimâđ čovgâ ovtâspargoost párnái oppâmvädisvuodâi já arâhis torjuu táárbu tubdâmist.

Ko vaanhimeh tâi aarâhšoddâdempargojuávkku äiccih párnáá ovdánmist ájánem tâi spiekâstem, kalga savâstállâđ oovtâst, mii párnáá ovdánmist lii ohtâgâslâš tâi persovnlâšvuodâ jiešnaalijd já mast lii torjuu tárbu. Tooimâ vuolgâsajeh láá párnáá ohtâgâslâšvuodâ vuotânväldim já jieštobdo nanodem. Ávusvuotâ já luáttámušlâš tile párnáá vaanhimij já pargojuávhu kooskâst lääččih vuáđu tuáimee ovtâspaargon párnáá pyerrin. Táárbu mielđ puáhtá árvuštállâm toorjân haahâđ äššitobdee ciälkkámuš vaanhimijguin sooppum vuovvijn. Tárbulijd toorjâtoimâid puáhtá algâttid tállán ko torjuu tárbu lii aiccum.

6.6. Ovdámáttááttâs

Ovdámáttááttâs lii uási aarâhšoddâdem. Kieldâst lii laahân vuáđuduvvee kenigâsvuotâ ornid ovdámáttááttâs. Ovdámáttááttâs puáhtá ornid jo-uv peivitišsoost tâi škoovlâst. Talle ko ovdámáttááttâs uárnejuvoo peivitišosaajeest, ovdámáttááttâsân heviittuvvoo tievâsmittee uáassin meiddei peivitišso lahâasâttâs.

Sämikuávlust sämikielâlâš ovdámáttááttâs uárnejuvoo vuáđumáttááttâs ohtâvuodâst. Ovdámáttááttâs olášitto vuáđumáttááttâs laavâ mielđ. Ovdámáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđustâsah stivrejeh väldikodálávt ovdámáttááttâs siskáldâs, kvaliteet já páihálij máttááttâsvuávámij ráhtim. Sämikielâiguin adelum ovdámáttááttâs kielâlâš ulmeh láá siämmááh ko eres-uv ovdámáttááttâsâst. Párnážân kalga šoddâdem já máttááttâs iššijn adelid máhđulâšvuotâ oppâđ meiddei säämi kulttuurärbi. Máttááttâs tiäduštâssyergih láá säämi kulttuur, eromâšávt juáigus já tyejeh, iäláttâsah, eellimvyehi já páihálaš luáandu. Kielâlâš já kulttuurärbivyevi jotkum kalga ovdedid ovtâspargoost páihálijn siärváduvváin⁴².

7. OVTÂSPARGO JÁ OVDÂSVÁSTÁDÂS

7.1. Šoddâdemkyeimivuotâ vanhimijguin já suvváin

Šoddâdemkyeimivuotâ lii koskâvuotâ, mast pargojuávkku, vaanhimeh já párnáá huolâtmân uásálistee ulmuuh tiädulávt čonâseh párnáá šoddâm, ovdánem já oppâm tuárjumân. Kyeimivuodâst vaanhimeh, suuhâ já pargeeh láá täsiviärdásiih, mut jieškote-uvlágáneh párnáá tobdeeh. Párnáá pääihi já aarâhšoddâdempalvâlusâi noonâ ovtâspargo tuárju párnáá jienâ kullum. Párnáást lii vuoigâđvuotâ uásálistid, vaikuttid já šoddâđ kuulluđ jyehipiäiválijn puđâldâsâin já sierâdmijn.

Párnáin, perruin já pargojuávhoiin savâstâlmij vuáđuld ráhtoo párnáá aarâhšoddâdemvuávám. Aarâhšoddâdem toimâ já vuávámij ráhtidijn torvejuvvojeh vaanhimij já párnái vaikuttemmáhđulâšvuodah peivitišso oovdedmân já árvuštâlmân.

⁴¹ Stakes 2005:35.

⁴² Máttááttâshaldáttâs 2000:17.

Kyeimivuotâ váátá meiddei tom, et kuohtuin uásipeelijn lii tuárvi tiätu nubijdis šoddâdemuáinuin já –vuovijn. Perrui ereslágánvuodâ já sierâlágán árvuvaljiimij tiäđuštem lii kyeimivuodâ iähtu. Pargest lii áámmátlâš ovdâsvástádâs pieijâd joton já toollâđ šoddâdemkyeimivuodâ.

7.2. Maanġâáámmátlâš ovtâspargo

Aarâhšoddâdem, ravviittâh, ovdâmáttááttâs já vuáđumáttááttâs taheh párnáá ovdánem tááhust systemáátlávt ovdáneijee ubâlâšvuodâ. Párnáá šoddâm já ovdánem jotkum turviimân čovgâ ovtâspargo ravviittuvâi, škoovlâi já aarâhšoddâdempalvâlusâi kooskâst lii tehálâš. Meid ravviittuv pargon lii ovdediđ párnáá šoddâm, ovdánem já oppâm sehe tuárjuđ vaanhimijd sii päikkišoddâdmist. Sosiaal- já tiervâsvuodâministeriö avžut, et peivitiþšo já párnáiravviittuv kooskâst láá oovtâst sooppum ovtâspargo- já tiäđuolonottemvuáhâdುವah. Maanġâin ohtâduvâin lii ovdedum 3- já 5-ihâsij párnái ovdánem čuávumân vaanhimij, ravviittuv já peivitiþšo ovtâspargomalli. Ovtâspargo lii išedâm peivikiäččupargeid ovdiist pyerebeht tiäđuštiđ párnáá ohtâgâslâš torjuu táárbuid⁴³. Tehálâš aarâhšoddâdeijei ovtâspargokyeimin tuáimih vaanhimij lassen el. párnáiravviittâh, škovlâ, psykoloog, sosiaal- já peerâpargeeh, sárnum-, toimâ- já fysioterapeut, sierâlágán maanġâáámmátlâš pargojuávuh, pänitipšo, servikodde já seervih.

7.3. Kuávlulâš já raajijd rastaldittee ovtâspargo

Aarâhšoddâdmist pargoo ovtâspargo páihálâš, kuávlulâš, raajijd rastaldittee já algâalmugtääsist.

Sämmilij palvâlusâi ovdedemhaavâ ääigi lii sämikuávlvuh pargojuávuhust pajanâm tárpu ovtâspargoost vuávâđ já ovdediđ säämi aarâhšoddâdemtoimâ. Pargei koskâsii mättim lonottem oovded meid jieijâs pargo ovdedem. Säämi aarâhšoddâdem ovdedemen juátkim váátá merikoskâsijd viármádâhkuáhtáámijd. Aarâhšoddâdemohtâduvâh kalgeh pyehtiđ toollâđ ihâsávt ovdedem- já vuávâmtilâlâšvuodâid, main pargeeh pyehtih oovtâst suogârdiđ maht säämi kulttuuráárvuh pyeremustáá olâšuučči aargâ šoddâdemvuáhâdುವâst.

Ovtâspargo páihálij kulttuurtoimeiguin naanood párnái ohtâvuodâ jieijâs kielân já kulttuurân. Ličij pyeri, et páiháliih kulttuurtoimeeh váldáčči toimâstis vuotân meiddei aarâhšoddâdem táárbuid.

Tavesämikielâ lii ohtsâš kielâ Tave-Kaaloot kuávlvuh sämmilij koskâvuodâst já nuorttäsämikielâ Ruošâst já Suomâst ässee nuorttäsämmilij koskâvuodâst. Sämmiláid raajijd rastaldittee ovtâspargo lii luándulâš já juátkojeijee. Aarâhšoddâdemohtâduvâi ohtâvuodâtoollâm raajij paijeel sämmilij peivikiäjuiguin naanood sämmilij ohtânkulluuvâšvuodâ tobdo já kulttuurij tubdâm. Sämikuávlvuh kieldâin láá sopâmušah Ruotâ já Taažâ aldakuávlvuh kieldâiguin aarâhšoddâdempalvâlusâi uástimist räáji paijeel.

Meid eres algâalmugijn láá siämmaálágáneh hástuseh jieijâs kielâ, kulttuur já siärvuslâšvuodâ paijeentolâmân já naanoodmân. Aarâhšoddâdempargojuávuh lii pyeri uápásmuđ eres algâalmugij puorijd vuávâlâšvuodâid kielâ já kulttuur sirdemân puáttee suhâpuolváid. Algâalmugovtâspargo lii algâttum párnáikulttuur uásild säämi párnáikulttuurkuávdáá toimâst.

8. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM OVDEDEM

Algâalmug kielâi uhkevuálâsâšvuotâ váátá virgeomâhâin positiivlâš sierânâskohtâlem, moin kielâi siäilum já uđđâ suhâpuolváid sirdâšume puáhtá turviđ. Vuávâlâš kielâ- já kulttuuriäláskitemohjelm

⁴³ STM 2004:44-46.

rähtim aarâhšoddâdmân já vuáđumáttááttâsân išedičij macâttiđ sâmikielâ ton monâttâm sâmmiláid sehe toohâđ sâmikielâin sâmmilâšohtsâškode kyeddee vyeimivääri.

Säämi aarâhšoddâdem hástusin lii eromâšávt nuorttâ- já aanaarsâmikielâlâš aarâhšoddâdemateriaal rähtim. Säämi materiaalpaanji ovdedem interneetin lii tehálâš sâmikielâlâš aarâhšoddâdemateriaal čokkiimân oohân aarâhšoddâdempargojuávhu já vaanhimij kiävtun.

Aarâhšoddâdem siskáldâs ovdedem lii vuáđupargo uáassin porgum pargo. Pedagogâlâš tooimâ iävtui ovdedmân lii tehálâš kiddiđ huamášume uccâjuávhuui hammimmáđulâšvuotân, tooimân, soojjd já riäidoid. Pargojuávhu porgâmtille ađai pargopirrâs ovdedmân lii tehálâš vâldiđ vuotân pargojuávhu škovlimmáđulâšvuodâid já pargoost vaijeem.⁴⁴ Pargojuávkku taarbâš torjuu já stivrim sâmikielân já kulttuurân kullee pedagogâlâš vuáválâšvuodâi tubdâmist, árvuštálmist já ovdedmist. Jiejâs pargo ovdedem iššeed uáiniđ pargo uđđâ uáinimčievâst, luptiđ ton áárvustanneem, tubdâđ jieijâs mättim sehe oppâđ uđđâ pargovuovijd.

Ovdedemen hástusin láá sâmmilij palvâlusâi ovdedemhaavâ ääigi laaččum ovdedemviärmáduv paijeentoollâm, ovtâspargoiävtui turvim sehe pargojuávhu já vaanhimij uásálâšvuodâ nanodem ovdedempargoost. Aarâhšoddâdem stivriimist já joođetmist västideijee peelijn lii meiddei kuávdâšlâš rooli ovdedempargo ovdánmist.

Sâmmilij palvâlusâi ovdedempargoost lii luptânâm uáinusân resurssij vááijuvvuotâ, mii taaha vädisin ovtâspargo porgâm já tooimâ ovdedem. Sâmikuávlust lii tárbu ubâ kuávlui ohtsii säämi aarâhšoddâdemstivreijeiei. Aarâhšoddâdemstivreijeiee pargoid kulâččii peivitiššo, kielâpierválij, ovdâmáttááttâs já ovtâspargo ravviituvâigin sehe stivrim já tiedettem sâmikielân, kulttuurân, šoddâdmân já maanġâkielâlâšvuotân kullee aášijn.

8.1. Aarâhšoddâdem pargojuávhu finnimvuotâ, škovlim já mättim

Säämi aarâhšoddâdem styeremus hástusin lii sâmikielâlâš škuávejum pargojuávhu finnimvuotâ. Sâmmilijn vuolġâsoojijn vuávájum áámmátlâš já ollâtääsi škovlim kolġâččij pyehtiđ oppâđ sâmikuávlust. Suomâst ij uárnejuu sâmikielâlâš aarâhšoddâdemsyergi škovlim. Oulu ollâopâttuvâst, máttáátteijeeškovlimlájádâsâst lii tiätumeeri (2 saje) algâalgâlâš sâmikielâlâš párnáikârdimáttáátteijeeocceid suomâkielâlâš škovliittâsân. Aldemus säämi aarâhšoddâdemáttááttâs fálee ollâškovlâ lii Tave-Taažâst. Suomâpele sâmikielâlijn lii vuoigâdvuotâ ucâlud Taažân luuhâđ párnáikârdimáttáátteijen⁴⁵.

Säämi máttááttâskuávdáást Anarist lii uárnejum sosiaal- já tiervâsvuodâsyergi vuáđututkosân jodetteijee aldatipšooškovlim ive 1997 ráájist. Škovlim lii helppim eenikielâlâš škuávejum pargojuávhu finnim. Máttááttâsvuávámân kuleh puohháid ohtsâžžân tuše 2 oppâoho sâmikielâ máttááttâs já 2 (oo) maanġâkulttuurlâšvuotâ oopah. Rijjâ väljejum oppáid (10 oo) puáhtá siskáldittiđ sâmikielâ já kulttuur oopâid. Sâmikuávlust uárnejum škovliimáid kolġâččij siskáldittiđ čuuvtij eenâb sâmikielâ já kulttuur oopâid.

Aarâhšoddâdempargojuávhu pargoh láá pedagogálvâ, sosiaallávt já ohtsâškodálvâ muttum vátteebin. Párnái kielâtááidu sierálgán tääsi já ohtâġâslâš táárbuh asâtteh pargeid jieijâs lasehástusijd. Aarâhšoddâdmist rávisulmui koskâsâš koskâvuodah já pargoost vaijeem spejâlisteh párnáid já tipšosaje tilán já pirráđâhân. Lii tehálâš lemniđ pargojuávhu pargoost vajemân,

⁴⁴ Heinämäki 2007:10, 13.

⁴⁵ STM 2007:54.

pargostivriimân já škovliidâtmân. Lii pyeri, et šoddâdeijee suogârdâl jieijâs toimâmvuovijd já savâstâl jieškote-uvlágán tilâlâšvuodâi tovâtem tobdojn já reagistemvuovijn.

Aarâhšoddâdempargojuávkku taarbâš torjuu já mättim nanodem

- pedagogâlâš vuáválâšvuodâi já vuovij árvuštâlmist já oovdedmist
- oovtnálâsitemproosees vaikuttâsâi já vuáhâduvâi tubdâmist; maht toh stivrejeh jurdâččem já tooimâ⁴⁶ (kolonialism)
- párnái sâmi kielâ já kulttuur naanoodmist
- sâmi kielâin já kulttuurijn
- jieijâs sâmi áámmátidentiteet naanoodmist
- sâmi kulttuur vuolgâsoojijn tábâhtuvvee aarâhšoddâdem uulmij, siskâldâs já tooimâi vuáváámist
- kulttuuribárdâs merhâšumeest kielâ já kulttuur siäilutteijen
- maanġâkielâlâšvuodâšoddâdmist⁴⁷.

Sâmmilij palvâlusâi ovdedemhaavâ ääigi lii ittáám tárbu vuáváđ já ornid škovlim kielâpiervâlpargojuávhoid já vaanhimâid sâmi kielâ já kulttuur iálâskitmist.

⁴⁶ Balto 2008:62.

⁴⁷ Sämitigge 2008, čujottum kirjeest SSG

8.2. Aarâhšoddâdempalvâlusâi maanġâhâmâsâšvuotâ

Sämmilij peerâ- já pargoellim oohtânheivitmân kolġâččij ovdedid sâmiġelâlâš aarâhšoddâdempalvâlusâi maanġâhâmâsâšvuotâ orniimâin ávus kerho- já sierâdemtoomâ sehe uásiáigâsijd aarâhšoddâdempalvâlusâid. Maanġâhâmâsâžžântoohâm adeličij pyerebeht máhdulâšvuotâ sâmmilij ârbivuávâlijn já kuâlusiâlâttâsâin áigâpuâđus finnejejee perrui táárbui vuotânvâldimân peivitišoaagij orniistâlmist já tipšohaamij olâšutmist.

Käldeeh:

- Aikio Aimo 2000: Olbmo ovdáneapmi. Davvi Girji OS, Kárášjohka.
- Aikio Aimo 2007: Saamelainen elämänpolitiikka, liseniaattitutkielma, Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Aikio Samuli ym. 2000: Siiddastallan – siidoista kyliin. Inarin saamelaismuseon julkaisuja no 3. Kustannus Pohjoinen, Jyväskylä.
- Balto Asta 2008: Sámi oahpaheaddjit sirdet árbevirolaš kultuvrra boahhtevaš buolvvaide. Dieđut 4/2008. Sámi allaskuvla.
- Heinämäki Liisa 2007: Kehittämistyö osana varhaiskasvatuksen perustehtävää. Stakes, Jyväskylän alueyksikkö. www.socom.fi/dokumentit/ruori/puolimatkka/puolimatkka_liisa_heinamaki.pdf
- Helander 2000: Saamelainen maailmankuva ja luontosuhde. Teoksessa Beivvi mánát, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Jefremoff Irja: http://www.samimuseum.fi/saamjiellem/suomi/tieto_etusivu.html
- Keltikangas-Järvinen, Liisa 2009: Keltikangas-Järvinen lasten päivähoitosta. <http://yle.fi/elavaarkisto/?s=s&g=5&ag=113&t=&a=6820>
- Lehtola Veli-Pekka 1997: Saamelaiset – historia, yhteiskunta ja taide. Kustannus-Puntsi, Inari.
- Magga Petra 2004: ”Sie et voi olla muuta ko olet” – Kasvatusantropologinen tutkimus saamelaisten maailmankuvasta ja identiteetistä. Pro gradu –tutkielma, Lapin yliopisto.
- Máttááttáshaldáttás 2000: Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2000. Yliopistopaino, Helsinki.
- Morottaja Matti 2007: Inarinsaamen kielen tilanne sekä kielenhuolto- ja tutkimustarpeet. www.kotus.fi/files/716/inariSelvitys2007.pdf
- Morottaja Matti: <http://www.siida.fi/anaras/yleistietoa/yleistietoa.html>
- Olthuis Marja-Liisa 2003: Uhanalaisen kielen elvytys: esimerkkinä inarinsaame. Virittäjä 4/2003.
- Pasanen Annika 2003: Kielipesä ja revitalisaatio. Karjalaisten ja inarinsaamelaisten kielipesätoiminta. Pro gradu tutkielma, Suomalaisugrilainen laitos, Helsingin yliopisto.
- Saarsalmi Olli 2008: Päivähoidon turvallisuussuunnittelu, Stakes ja Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Sosiaal- ja tiervâsvuodâministeriö 2002: Varhaiskasvatuksen valtakunnallisista linjauksista. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2002:9, Helsinki.
- Sosiaal- ja tiervâsvuodâministeriö 2004: Lapsi, perhe ja ruoka. Imeväis- ja leikki-ikäisten lasten, odottavien ja imettävien äitien ravitsemussuositus. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2004:11, Helsinki.
- Sosiaal- ja tiervâsvuodâministeriö 2004: Lastenneuvola lapsiperheiden tukena. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2004:14, Helsinki.
- Sosiaal- ja tiervâsvuodâministeriö 2005: Varhaiskasvatuksen liikunnan suositukset. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2005:17, Helsinki.
- Sosiaal- ja tiervâsvuodâministeriö 2007: Varhaiskasvatuksen henkilöstön koulutus ja osaaminen. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2007:7, Helsinki.
- Sosiaal- ja tiervâsvuodâministeriö 2009: Varhaiskasvatuksen uudistamisen linjauksia. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:28, Helsinki.
- Stakes 2005: Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Toinen tarkistettu painos, 2005. Stakes. Oppaita 56.
- Suomâ sämmilij kuávdáásservi 2000: Saamelaislasten kasvatusta kieleen ja kulttuuriin tukeva toimintaverkostoprojekti 1998-2000,SSG.
- Sämitigge 2006: Kestävän kehityksen ohjelma 2006. Saamelaiskäräjät.
- Sämitigge 2008: Lausunto syrjintälautakunnalle saamelaisten lasten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien turvaamisesta päivähoitossa. www.samediggi.fi/dokumentit/lausunnot2008

Lahtoseh:

- Lahtos 1. Aarâhšoddâdem stivrejejee sopâmušah já laavah
- Lahtos 2. OA párnáá vuoigâdovuodâi sopâmuš uánihávť (käldee: http://www.lapsiasia.fi/lapsen_oikeudet)
- Lahtos 3. Sämikielâlâš aarâhšoddâdemohtâduvah Suomâst
- Lahtos 4. Säämi aarâhšoddâdemvuávám ráhtimân uásálistám ulmuuh

Lahtos 1. Aarâhšoddâdem stivrejejee sopâmušah já laavah

Aalmugjioskâsiih sopâmušah

Aarâhšoddâdem arvuvuáđu linjeje maangah aalmugjioskâsiih sopâmušah. Suomâ lii ratifisistám maangâid aalmugjioskâsiid sopâmušâid, moiguin tot lii čonâsâm sâmmilij kielâ já kulttuur siäilutmân já oovdedmân. Tágáreh láá el. Kuávlulâš kielâid tâi ucceblohokielâid kyeskee Eurooplâš vuáðukirje (SopS 23/1998) já Aalmuglâš ucceblovoi suojâlem kyeskee raamialmossopâmuš (SopS 2/1998), KP-sopâmuš (SopS 7/1976) já Párnáa vuoigâdvuodâi sopâmuš (SopS60/1991). Ive 2007 tuhhiittum OA algâaalmugijid kyeskee julgâštus čuujoot mooraallâš äššikirjen sunde meiddei algâaalmugij olmoošvuoigâdvuodâi ovdánmân puátteevuodâst.

Párnáa vuoigâdvuodâi sopâmuš kenigit sopâmušriijkâid turviđ párnâid uási ohtsâškode vyeimivaarijn, vuoigâdvuodâ uásálistid jieijâs kyeskee miärädâstohâmân já ohtsâškode-elimân sehe vuoigâdvuodâ suojâlmân já huolâtmân. Peivitipšoost párnáa uásálâšvuodâst lii saahâ siärvusân kulâmist já toos vaikutmist. Sopâmušâst tiäduuttuvvoo párnáa hiäđu uáinimčievâ puohâin párnáa kyeskee tooimâin.

Suomâ lahâasâttâs

Vuáðulaavâ vuáðuvuoigâdvuodânuolgâdusâin aarâhšoddâdem olâšutmist kuávdâšlâš vuoigâdvuodah láá oovtviärdâsâšvuotâ, olmoošâarvu luávkâáhánâávuotâ, ohtâgâs ríjjâvuodâ já vuoigâdvuodâi turvim, oskoldâhriijâvuodâ, párnáa vuoigâdvuotâ uásálistid já vaikuttid jieijâs aargâ já ovdánemtäâsi tááhust tehâlâš äššijid sehe kielâlâš já kulttuurlâš vuoigâdvuodah.

Suomâ vuáðulaavâ miel lii sâmmilijn algâaalmugin vuoigâdvuotâ paijeentoollâđ já ovdedid jieijâs kielâ já kulttuur (PL 17.3 §). Almolâš väälđi kenigâsvuottân lii vuáðulaavâ 22 §:n miel turviđ vuáðuvuoigâdvuodâi já olmoošvuoigâdvuodâi olâšuttem. Sâmmilij vuáðuvuoigâdvuodânuolgâdus oovtâst 22 §:jn kenigit almolâš väälđi tuárjuđ säâmi algâaalmug jieijâs kielâ já kulttuur ovdedem. Sâmmilij kielâlâš vuoigâdvuodâin lii asâttum säâmi kielâlaavâst (1086/03).

Eres aarâhšoddâdmist almolâš linjiimeh já laavah, maid kalga väldid vuotân: oovtviärdâsâšvuodâlaahâ, laahâ sosiaalhuolâttâs äššigâš sajattuvâst já vuoigâdvuodâin, laahâ sosiaalhuolâttâs áámmátlâš pargojuávhu tohâlâšvuodâvátámâšâin já aarâhšoddâdemvuávám vuáðustâsah.

Laahâ párnâi peivitipšoost

Párnâi peivitipšoost adelum laahâ (875/1981) kenigit kieldâid huolâttid tast, et párnâi peivitipšo puáhtá adelil párnáa eenikielâin adai sâmikielâin (11 §).

Párnâi peivitipšoost adelum asâttâs (239/1973) 1 a § (1336/1994) miel párnâi peivitipšo šoddâdemulmijid kulá eres lasseen sâmmilij jieijâs kielâ já kulttuur tuárjum ovtâspargoost äššânkullee kulttuur ovdâsteijeiguin.

Lahtos 2. OA PÁRNÁI VUOIGÂDVUODÂI SOPÂMUŠ LYHYESTI

1. Juáháš vuálá 18-ihásáš lii páárnáš.
2. Párnáá vuoigâdvuodah kuleh jyehi páárnážân. Oovtâgin párnáá ij uážu olgoštid suu tâi suu vaanhimij jiešvuodâi, uáivilij tâi algâpuáttim keežild.
3. Párnáid kyeskee miárádâsâi tovâdijn kalga ain vuosmužžân väldid vuotân párnáá hiádu.
4. Staatâ kalga olášutted párnáá vuoigâdvuodâi sopâmuš meridem vuoigâdvuodâid.
5. Staatâ kalga kunnijâttid vaanhimij tâi párnáá eres huolâtteijei ovdâsvástádâs, vuoigâdvuodâid já kenigâsvuodâid párnáá šoddâdmist.
6. Párnáást lii vuoigâdvuotâ elimân. Staatâ kalga tähidid nuuvt šiev iávtuid ko máhđuláš párnáá rippâsmân já ovdánmân jieijâs tahtáin.
7. Párnáá kalga registeristid tállán šoddâm maŋa. Šoddâm párnáást lii vuoigâdvuotâ noomân já aalmugjeessânvuotân. Párnáást lii vuoigâdvuotâ tubdâđ vanhimijdis já leđe vuosâsajasávt sunnuu tipšoost.
8. Párnáást lii vuoigâdvuotâ siäiluttid persovnvuodâs, aalmugjeessânvuodâs, noomâs já hylkkikoskâvuodâs.
9. Párnáást lii vuolgâsajasávt vuoigâdvuotâ eellid vanhimijdiskuin, jis sust lii pyeri já torvoláš leđe sunnuin. Vanhimijdis lunne iárust ässee párnáást lii vuoigâdvuotâ kuáhtád já toollâđ merikoskâsávt ohtâvuodâ kuohtuid vaanhimáid. Kuáhtám puáhtá estid, jis tot lii párnáá hiádu vuástásáš.
10. Jis páárnáš já suu vanhimeh šaddeh sierâ enâmáid, lii staatâ kenigâsvuotâ kiedâvuššâđ ucâmuš mietimielâlávť já ájättálhánnáá perruu uđđâsistoovtâstmân.
11. Staatâ kalga estid párnái lavâttis jođettem enâmist nuubán.
12. Párnáást lii vuoigâdvuotâ pyehtid uáivilijdis rijnjá puohâin jieijâs kyeskee aášijn. Párnáá uáivil kalga väldid vuotân avvees já ovdánemtäâsis miel.
13. Párnáást lii uáivilijdis olgospyehtimân vuoigâdvuotâ uuccâđ, vuástávöldid já levâttid tiáđu já jurduid rijnjá, jis tot ij luávkkáá iárársij vuoigâdvuodâid.
14. Párnáást lii vuoigâdvuotâ jurduu-, uámitobdo- já oskolduvrijjâvuotân.
15. Párnáást lii vuoigâdvuotâ servâđ servijd já toimâđ tain.
16. Párnáást lii vuoigâdvuotâ priivaatvuotân, päikkiráávhun já reivâsyelimâsvuotân.
17. Párnáást lii vuoigâdvuotâ finnid tiedettemniävui pehti taggaar tiáđu, mii lii teháláš suu ovdánem já pyereestvaijeem tááhust. Párnáá kalga suojâlid suu pyereestvaijeem tááhust vaahâglâš tiáđust já amnâstuvâst.
18. Vanhimijn lii vuosâsajasáš já ohtsáš ovdâsvástádâs párnáá šoddâdmist. Sist lii vuoigâdvuotâ finnid torjuu pargosis. Vaanhimeh kalgeh toimâđ párnáá hiádu miáldásávt. Staatâ kalga turvid peivitipšom- já párnâisuojâlempalvâlusâid.
19. Párnáá kalga suojâlid jyehimuđusii viehävâldist, peerustmettum kohtâlmist já ávhástâlmist.
20. Párnáást, kote ij pyevti aassâđ perruinis oovtâst, lii vuoigâdvuotâ finnid sierânâs suojâlem já torjuu. Talle

- kalga kiddid huamášume párnáá šoddâdem jotkuuvâšvuotân sehe párnáá etnisáš, oskoldâhlâš já kielâlâš tuávâázân.
21. Párnáá puáhtá adoptisistid, jis tot lii suu tááhust pyeremus molsáiähtu.
 22. Patâreijjeepárnáást lii vuoigâdvuotâ finnid sierânâs huolâttâs, mon sun taarbâš.
 23. Váduuláš páárnáš kalga finnid nuuvt šiev tipšo já iše ko máhđuláš, mii oovded suu jiešluáttámuš já uásálistemvuodâ.
 24. Párnáást lii vuoigâdvuotâ eellid nuuvt tiervâsin ko máhđuláš já finnid tiervâsvuodâ- já pyecceetipšo, maid taarbâš. Ennijd kalga tähidid ášálii tiervâsvuodâtipšo.
 25. Šoddâmpäähis ulguubel sajaldittum párnáást lii vuoigâdvuotâ sunjin adelum tipšo já suu soijimsaje vuáduisij koskâttuvâi tábâhtuvvee täärhistmân.
 26. Párnáást lii vuoigâdvuotâ sosiaaltoorvon.
 27. Párnáást lii vuoigâdvuotâ suu ovdánem tááhust kelijdeijee eellimtäâsán.
 28. Párnáást lii vuoigâdvuotâ finnid nuuvta vuáđumáttááttâs. Staatâ kalga ovdedid nube tääsi škovlim já oppâstivrim sehe estid škovlâjotteem koskâlditem. Stiivrâtoollâm škoovlâst kalga kunnijâttid párnáá olmoošáárvu.
 29. Škovlim kalga ovdedid párnáá persovnljíd tááiduid, olmoošvuoigâdvuodâid sehe párnáá jieijâs kielâ já kulttuur kunnijâttim, ovdâsvástádâslâš aalmugjeessânvuodâ, unnuuvâšvuodâ, suhâpeelij tásiáárvu sehe pIRRâs suojâlem.
 30. Ucceeblohojuávkun tâi algâaalmugân kullee párnáást lii vuoigâdvuotâ jieijâs kulttuurân, oskoldâhân já kielân.
 31. Párnáást lii vuoigâdvuotâ vuoijnâmân, sierâdmâm já rijnjáááigán sehe taaidâ- já kulttuurelimân.
 32. Párnáá ij uážu porgâttid taggaar pargoin, mii häittid suu oopâid tâi vahâgid suu tiervâsvuodâ tâi ovdánem.
 33. Párnáá kalga suojâlid narkotiikâin já lavâttis narkotiikkaavpâšmist.
 34. Párnáá kalga suojâlid jyehimuđusii seksuaallâš ávhástâlmist.
 35. Staatah kalgeh estid páárnáškáávpí.
 36. Párnáá kalga suojâlid jyehimuđusii suu pyereestvaijeem äštee ávhástâlmist.
 37. Párnáá ij uážu pijnedid. Párnáá ij uážu rángâštíd julmes tâi hálbâšeijee vuovvijn. Párnáá fângim kalga leđe majemuusajasáš vyehi já talle-uv kalga väldid vuotân suu ave miáldâsijd táárbuid.
 38. Vuálá 18-ihásii ij uážu uálguttid suátiviehân ige sun uážu uásálistid suátán. Párnáid kalga suojâlid viárjulâš stuuimijn.
 39. Puástudkevttim uhrân šoddâm párnáá kalga išedid puáránid já suu ohtsâškoodán vuáhâdem kalga ovdedid.
 40. Laavâ rikkom párnáá kalga suojâlid já suu vuoigâdvuodâid kalga kunnijâttid. Vuoigâdvuodâääšist kalga sierâ väldid vuotân párnáá ahe- já ovdánemtäâsi.
 41. Jis staatâ aalmuglâš lahâasâttâs torvee párnáid pyereeb vuoigâdvuodâid ko taat sopâmuš, te tom kalga nuávdittid.

42. Staatâ kalga huolâttid, et puoh aalmugjesâneh tietih párnáá vuoigâdvuodâin.

43. Taan sopâmuš nuávdittem kocá OA párnáá vuoigâdvuodâi komitea.

44 - 54. Tah artiklah láá miárádâsah sopâmušan servámist, nubástutmist, tast raportistmist já sopâmuš eres vyeimistoromist.

Lahtos 3. SÄMIKIELLÄŠ AARÄHŠODDÄDEMOHTÄDUVAH SUOMÄST

SÄMIKUÁVLU:

Iänuduv kieldâ :

Tavesämikielälâš juávkkupeerâpeivikiäčču Miessi, Hetta.

Kyevtikielälâš juávkkupeerâpeivikiäčču Touhula, Kärissavvoon.

Aanaar kieldâ :

Tavesämikielälâš juávkkupeerâpeivikiäčču Urbi, Aanaar.

Tavesämikielälâš juávkkupeerâpeivikiäčču Násti, Avveel.

Aanaarsämikielälâš kielâpiervâl, Aanaar.

Nuorttäsämikielälâš kielâpiervâl, Avveel.

Suádigil kieldâ :

Tavesämikielälâš kielâpiervâl, Vuáčču.

Ucjuv kieldâ :

Ucjuv peivikiäčču, sämikielälâš uásádâh Duottaraski, Ucjuuhâ.

Kärigâsnjargâ sämikielälâš peivikiäčču Gollerássi, Kärigâsnjargâ.

ERES SUOMÄ:

Ruávunjaargâ kaavpug:

Etelärinne peivikiäčču, sämikielälâš peivikiäčču, Beavelottázat, Etelärinne.

Oulu kaavpug:

Mäntylä-Snellmann peivikiäčču, sämikielälâš kerho, Mäntylä.

Lahtos 4. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM VUÁVÁM RÄHTIMÂN UÁSÁLISTÁM ULMUUH

SÄMITIIMI

Guttorm Sari	Sämitigge Poske Sämiohtâdâh
Näkkäläjärvi Anne-Maria	Iänuduv kieldâ
Näkkäläjärvi Anne	Sämitigge Poske Sämiohtâdâh
Pietikäinen Anu	Aanaar kieldâ Sämmlilij Sämikielâlâš sosiaalpalvâlusâi ovdedemohtâdâhhaahâ
Ruotsala Pia	Sämitigge
Saarela Pirkko	Aanaar kieldâ
Tuovinen Marja	Suádigil kieldâ
Vuolab Marketta	Ucjuv kieldâ

SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM OVDEDEMTIIMI

Guttorm Sari	Sämitigge Poske Sämiohtâdâh
Nordberg Aura Maria	Ucjuv kieldâ
Saarela Pirkko	Aanaar kieldâ
Magga Siiri	Aanaar kieldâ
Pirjo Semenoff	Nuorttäsämikielâ kielâpiervâl Aanaar kieldâ
Kangasniemi Rirva	Aanaarsämikielâ kielâpiervâl Anarâškielâ servi
Niemelä Taina	Iänuduv kieldâ
Pietikäinen Anu	Aanaar kieldâ
Ruotsala Pia	Sämitigge

OVDEDEMPAARGON UÁSÁLISTÁM SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM PARGEEH

Aikio Ara, Ucjuv peivikiäčču, sämikielâlâš uásádâh
 Aikio Bigga, sämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Miessi, Iänudâh
 Aikio Satu, aanaarsämikielâlâš kielâpiervâl, Aanaar
 Gaup-Juuso Kirsten Ellen, sämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Miessi, Iänudâh
 Guttorm Aslaug, Ucjuv peivikiäčču, sämikielâlâš uásádâh Duottaraski
 Guttorm Else, Ucjuv peivikiäčču, sämikielâlâš uásádâh
 Guttorm Heidi, sämikielâlâš peivikiäčču Gollerássi, Kärigâsnjargâ
 Halmiainen Eila, Iänuduv kieldâ aarâhšoddâdemstivrejejee
 Huhtamella Eija, Avveel peivikiäčču, Aanaar kieldâ
 Huhtamella Hanna, tavesämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Násti, Avveel
 Inkinen Sari, Ucjuv kieldâ aarâhšoddâdemstivrejejee
 Ketola Saara, kyevtikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Touhula, Kärissavvooon
 Lehtola Raija, aanaarsämikielâlâš kielâpiervâl, Aanaar
 Magga Inga-Saara, tavesämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Násti, Avveel
 Magga Katja, tavesämikielâlâš kielâpiervâl, Vuáčču
 Niemelä Sari, sämikielâlâš peivikiäčču Beavelottâžat, Ruávinjargâ
 Näkkäläjärvi Saara, sämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Miessi, Iänudâh
 Pieski Merja, sämikielâlâš peivikiäčču Gollerássi, Kärigâsnjargâ
 Pohjonen Lilja, Nuorttäsämikielâlâš kielâpiervâl, Avveel
 Ruokolainen Jaana, Ucjuv peivikiäčču, sämikielâlâš uásádâh Duottaraski
 Valkeapää Liisa, kyevtikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Touhula, Kärissavvooon

Eres uásálistám ulmuuh

Aikio Aimo, äššitobdee
 Guttorm Helena
 Kuuva Petra
 Magga-Vars Petra
 Moshnikoff Jouni

Moshnikoff Satu
Näkkäljärvi Riitta, proojeektpargee, sämmilij sosiaalpalvâlusâi ovdedemohtâdâh –haahâ
Sanila Tarja
Wesslin Heini

